

פרק איזהו נשך

סוגיית המלווה את חברו לא ידור בחצרו (ד, ב)

המאור (לה, ב -לו, א)

המלווה את חברו לא ידור בחצרו חנם.^[א] מה שכתב בזה הרי"ף ז"ל אינו מחוור^[ב] ומדברי ה"ר אפרים ז"ל מתברר הדין כהוגן סוגית השמועות וההלכות אף על פי שיש בכלל דבריו דברים שהם צריכין תיקון דאיהו אמר בחצר דלא קיימא לאגרא לא מחייבין ליה מדינא כיון דבעלמא לא מחייב ולדידי משמע כל היכא דאיכא חשש אבק רבית מחשבינן ליה ומסלקין ליה בלא זוזי. ולא דמיא הלואה בלא משכנתא למשכנתא דמשכנתא כיון דשכונה גביה שייכא בתורת זביני ולא מסלקין ליה לעולם בלא זוזי אפילו בלא נכייטא דכל סילוקי בלא זוזי אפוקי מיניה הוא כמשכנתא לא שניא משכן לו בית ל"ש

- ביאורים ועיונים -

[א] הקדמה

לעיל, ומסכים לדעת רבנו אפרים (תלמיד הרי"ף) שיובאו לקמן (ראה להלן אותיות ג-ד בהרחבה). לפני שמביא המאור את דבריו של רבנו אפרים הוא מקדים ומעיר על דבריו, וכותב שגם בחצר דלא קיימא לאגרא מקוז הלווה את שווי דמי השכירות מהחוב בגלל איסור אבק ריבית, למרות שהשימוש בנכס נחשב לזה נהנה וזה לא חסר שאין בו תביעת ממון מדיני חושן משפט.

בנוסף, המאור חולק על דברי רבינו אפרים שיובאו לקמן המחלק בדין ניכוי בין משכנתא בנכייטא למשכנתא שלא בנכייטא, וכותב המאור שבכל משכנתא לא ניתן לנכות את דמי הפירות מהחוב מפני שיש בה מעין מכר, ונטילת המשכנתא ללא פירעון נחשבת להוצאת אבק ריבית, ורק בחוב ללא משכנתא ניתן לנכות את דמי הפירות מהחוב.

בסוגית הגמרא מבואר שאם אדם הלווה לחברו ולאחר מכן נכנס לחצרו של הלווה שאינה עומדת להשכרה ודר בה - צריך המלווה לשלם ללווה דמי שכירות עבור הנכס מצד איסור ריבית [למרות שלא ניתן לתבוע את הדר שלא מדעת בעלים בחצר כזו]. הרי"ף כותב שהריבית כאן היא אבק ריבית בלבד ואינה יוצאה בדיינים, ומוסיף הרי"ף שלא זו בלבד שלא ניתן להוציא את דמי השכירות מהמלווה לאחר פירעון החוב [שכן אבק ריבית אינו יוצא בדיינים], אלא גם קודם פירעון החוב, אין הלווה יכול לקזז את שווי דמי השכירות מהחוב, מכיוון שניכוי זה נחשב כהוצאת דמי הריבית בדיינים וכמו שפסק רב אשי לקמן (סז, א).

[ב] שיטת המאור

המאור אינו מקבל את דברי הרי"ף שהובאו

הערות
א. דבריו כאן הובאו במספר רב של ראשונים, ובהערות לספר רבינו אפרים (מוה"ק) עמ' 292 בהערה 64 מציין את כל המקומות שהובאו דבריו בראשונים. ב. ב"ק כא, א. ג. הרא"ש סי"ז פוסק כרבינו אפרים וכותב שכן כתב הרז"ה, אך לא ציין שקיימת חלוקה בין משכנתא בנכייטא לשלא בנכייטא, וככל הנראה הרא"ש הלך בדרכו של המאור כאן.

משכן לו שדה או כרם ל"ש במתן מעות ל"ש בחוב שקדם ובלא משכנתא מחשבינן ליה ומסלקין ליה.

[ג] וזה נוסח דברי הרב אפרים ז"ל^ד האי סברא אפשר דלאו סברא דמרן ז"ל היא דע"כ לא קאמר רב אשי זאלא בדמשכנה גביה^ה (אבל לא בהלווהו)^ט וקא דייר ביה מלוה מנפשיה אי נמי דקאמר ליה לזה בחר הלוואה דור בה אף על גב דלאו אדעתא דהכי אוזפיה כי אתא מלוה למתבעיה בזווי הכי נמי דמתחייב ליה לדלווי ליה אגר ביתא ואי קדם לזה ואגבייה ולא תבע למיבצר ליה אגר ביתיה לא מפקין מניה כדין כל אבק רבית בעלמא ולא אמרין בכי הא כל סלוקי בלא זווי אפוקי מניה הוא תדע דמשכנתא בין

- ביאורים ועיונים -

[ג] רבנו אפרים - במשכנתא בלבד אין נטילת המשכון הקנוי למלווה לפירעון ללא תשלום החוב נחשבת כהוצאה בדיינים ולא ניתן לקזז את שווי הפירות מהחוב, משום שאנו רואים את המשכנתא כקנויה למלווה עד שהלווה יפרע את החוב, לעומת זאת במקרה הנדון בסוגייתנו, אין קשר בין ההלוואה לבין הנכס שהמלווה נכנס אליו, והנכס אינו קנוי למלווה, ולכן אם הלווה מחזיר אליו את הנכס ומקזז את שווי דמי השכירות מהחוב אין בכך משום הוצאה בדיינים של החוב, וניכוי ממון מהקדן כשלעצמו אינו נחשב כהוצאת אבק רבית.

מנכים בסוגיה לקמן (סז, א) אומר רב אשי שבהלוואה שבה הלווה משכן את שדהו למלווה, והמלווה אכל פירות בלא נכיתא, אכילה זו אסורה מדין אבק רבית, וקיי"ל שאבק רבית אינה יוצאה בדיינים ולכן הלווה אינו יכול ליטול את השדה הממושכנת ולקזז את דמי הפירות מהחוב, מכיוון שניכוי זה נחשב כהוצאה בדיינים של אבק רבית, וכך נפסק.

וכותב רבנו אפרים, שרק בהלוואה עם משכנתא

ד. בשו"ת תורת אמת (מהר"א ששון) סי' ק"ע מעלה קשיים רבים בנוסח דבריו של רבינו אפרים כפי שמובא בלשון המאור, ומשלים את לשון רבנו אפרים לפי המובא בספר התרומות (שער מו ח"ג סי"ב). הוספתי השלמות (בהע' שוליים) לדברי רבנו אפרים מתוך ספר התרומות, אך נמנעתי מלשבץ אותם בגוף דברי המאור מכיוון שלא ברור שזה הנוסח אותו כתב המאור כאן. כמו כן, המהדיר לספר רבנו אפרים (מהד' מוה"ק הע' 67) מעיר שיתכן שחלק מהדברים הם הוספות והערות של בעל התרומות ואינם מגוף לשון רבינו אפרים. **ה.** כך כתוב בדפו"ר. ובשינויי נוסחאות לספר התרומות (מהד' מכון ירושלים) הביא: בדפוס **שאלוניקי שנו'** דמרן (ללא ז"ל), **שאלוניקי שפח'** דסמכא, ובדפוס **פראג** דמבין. **ו.** סז, א. **ז.** בסה"ת נוסף "דאי אכל שיעור זווי לא מפקין מניה דכל סלוקי בלא זווי אפוקי מניה הוא אלא בדמשכנה גביה דשייכא בתורת זביני דקיימא ברשות המלוה אבל היכא דלא משכנה גביה", וההמשך שם הוא כמו שמובא במאור מהקטע של "וקא דייר בה מלוה מנפשיה". **ח.** ברא"ש (סי' יז) כותב שיש המביאים ראיה לדינו של רבינו אפרים מהירושלמי, והרמב"ן דחה ראיה זו. וכן כתוב גם ברמב"ן בחידושיו כאן. **ט.** תוספת זו אינה בדפו"ר ובד"ב, ונוספה בד"ו במוסגר, כי דבריו של המאור במקום זה נראים כחסרים, והושלם ככל הנראה על פי דברי הרא"ש כאן או ראשון אחר המביא את דברי רבי אפרים. ובספר התרומות כתוב במקום זה "אבל היכא דלא משכנה גביה".

בנכיתא בין בלא נכיתא אי בעי לזה"ל לסלוקי למלוה מקמי דלייתי ליה זוזי לית ליה מן דינא והלוהו ודר בחצירו א"נ דאמר לו לאחר הלואה דור בחצירי^{יב} וכל שכן הלויני ודנ[ר] (בחצירו) [חצרי]^{יג} כי אתי לזה לסלוקי למלוה מקמי דלייתי ליה זוזי אית ליה מן דינא.

^[ד]הילכך היכא דהלוהו ודר בחצרו ולא משכנה גביה חזינן אי חצר דלא קיימא לאגרא היא דלא חסריה כיון דבעלמא לא מתחייב למיתן ליה מידי השתא דהלוהו נמי לא מתחייב בדינא ואי חצר דקיימא לאגרא היא דחסריה ממוןא כיון דבעלמא בלא הלוהו חייב להעלות לו שכר ק"ו היכא דהלוהו דאיכא איסורא דמחייב ומסלקינן ליה בלא זוזי ואי אכיל טפי מפקינן מיניה. ^[ה]ואי קשיא לך ההיא דאמר ליה רבינא לרב אשי"ד והרי משכנתא בלא נכיתא דבדיניהם מוציאין מלוה למלוה ובדיניהם אין מחזירין ממלוה ללוה ההיא לא קשיא דאין מחזירין קאמר^{טו} ותרגומא היכא דפרעיה ולא קא תבע ליה בפירי דאכל ולבתר הכי קא תבע ליה לא מפקינן מיניה אבל אי תבע ליה מקמי דליפרעיה הכי נמי דמחשבינן ליה כל מאי דאכל ממאי דאית ליה גביה אבל משכנתא בנכיתא לא עבדינן בה הכי^{טז} ע"כ דברי הרב ז"ל^{יז} ומדבריו לדברינו תבחין את הנכון ואת שאינו נכון.

- ביאורים ועיונים -

[ד] וכותב רבינו אפרים שלכן אם מדובר בחצר החוב - גובה אותם הלווה מהמלווה מצד שאינה עומדת להשכרה, מכיוון שלא ניתן לתבוע תשלום על השימוש בנכס לכן הלווה אינו יכול לקזז את דמי השכירות מהחוב. אך אם הנכס עומד להשכרה, יכול הלווה לקזז את דמי השכירות מהחוב, הן מצד איסור ריבית והן מצד התביעה הממונית שיש לו על דמי השכירות, ואם דמי השכירות הם מעבר לשיעור

[ה] רבינו אפרים - דין משכנתא בלא נכיתא רבינו אפרים תופס שמחלוקת האמוראים לקמן בדין ניכוי חוב אבק ריבית במשכנתא היא דווקא במשכנתא בנכיתא [שהמלווה אוכל

הערות
י. תיבות איבעי הובאה בשלמותה בד"ו, והפרדתי לשתי מילים לפי המשמעות כאן.
יא. בדפוס"ר הגירסה "ניבעיה ליה לסלוקי למלוה מקמי דלייתי ליה". ובד"ב ניבעי לזה. ובד"ו איבעי לזה. וגרסאות אלו מתאימות להמשך לשון הרבינו אפרים. ובדברי רבינו אפרים בבעל התרומות כתוב "כי בעי לזה לסלוקי למלוה מקמי...". יב. בד"ו הובא בסוגריים המילים "אי נמי דאמר ליה אחר הלוואה דור בחצירי". ובדפוס"ר וכן בד"ב ובאמ"ד מובאות מילים אלו ללא סוגריים. יג. בדפוס"ר הלויני ודור בחצרי. ובד"ו הלויני ודר בחצירו. יד. סב, א. טו. וכן הביא בשמו המיוחס לריטב"א (סו, א) סוף ד"ה "אמר רב פפא" וסיים שאינו נהיר. טז. מדברי רבינו אפרים כאן מבואר שקיים שוני בדין ניכוי בין משכנתא בנכיתא לשאינה בנכיתא, אולם ברא"ש וברמב"ן בחי' כותבים בשיטת רבינו אפרים לחלק בין חוב סתם לבין חוב עם משכנתא, ולא חילקו במשכנתא גופא. וכן נראה מהב"י סוסי"י קסו. יז. בשו"ע סי' קסו ס"ג הובאו שתי הדעות,

מלחמת ה' (לה, ב- לו, א)

[1] כתוב בספר המאור המלוה את חבריו לא ידור בחצירו חנם מה שכתב בזה הרי"ף ז"ל אינו מחוור ומדברי ה"ר אפרים ז"ל מתברר וכו' אמר הכותב יפה כוון ה"ר אפרים ז"ל בזו שהדעת נוטה כדבריו דהא אילו בגזלה דר בגווה לית ליה אגרא מיניה ולא כלום ואפילו תפס מדידיה כ"ש באבק רבית הכי נמי אמרין רבית יוצא מדין גזלה קאמרין דחשיב גזל מדאסריה רחמנא א"נ רבנן והכא ליכא גזל ודין ממון ואפי'

- ביאורים ועיונים -

פירות ומנכה מהחוב סכום קטן, והוזלה זו נחשבת אבק ריבית, אך במשכנתא בלא נכייטא לכולי עלמא מנכים את דמי הפירות מהחוב. ומתקשה רבינו אפרים מהגמרא לעיל (סב, א) הכותבת "והרי משכנתא בלא נכייטא בדדיניהם מוציאין מלוה למלוה ובדינינו אין מחזירין ממלוה ללוה", ואם כן הלווה אינו יכול לנכות את ערך פירות המשכנתא שאכל המלווה, ומפרש שדין הגמרא שם נאמר לאחר פירעון החוב, אך קודם הפירעון, ביד הלווה לנכות את דמי הפירות מהחוב.

[ו] דחיית דינו של המאור בניכוי בחצר

דלא קיימא לאגרא

המלחמות מסכים לדעת רבינו אפרים (במחלוקתו עם בעל המאור, אבל המלחמות סובר כרי"ף שאין מנכים) המחלק בין חצר דקיימא לאגרא לחצר דלא קיימא לאגרא, וכותב שרק בחצר דקיימא לאגרא מנכה הלווה את דמי השכירות מהחוב. ומבאר המלחמות שאיסור ריבית מגדיר את הריבית כגזל, וריבית קצוצה יוצאה בדיינים מדין גזל, וגם אבק ריבית דרבנן מבוסס על דין גזל, ולכן רק ממון שיש בו דיני גזל קיימים בו דיני ריבית, ואם דר בחצר דלא קיימא לאגרא שלא מדעת

הבעלים אין עליו תביעת ממון מדין גזל, והוא הדין שאין כאן ממון של ריבית. ולכן דוחה המלחמות את דברי המאור הכותב שגם בחצר דלא קיימא לאגרא מקזז הלווה את שווי דמי השכירות מהחוב משום איסור אבק ריבית. ומוכיח זאת המלחמות מהגמרא לקמן (סה, א) הכותבת ביחס להלווה ודר בחצר חברו דלא קיימא לאגרא "דאמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן אף על פי שאמרו הדר בחצר חברו שלא מדעתו אינו צריך להעלות לו שכר, הלווה ודר בחצירו צריך להעלות לו שכר, אמר ליה הדרי ביי". ומדייק המלחמות מכך שהגמרא נקטה לשון "הדרי ביי" ולא לשון "מהדרנא להו דמי", שהמלווה אינו מחזיר את דמי השכירות אלא רק מפסיק את השימוש בגלל מיחזי כריבית.

בנוסף מדייק המלחמות מכך שהגמרא נקטה ביחס להלווה ודר בחצר דלא קיימא לאגרא את הלשון "מיחזי כריבית", שמשמע שאיסור זה קל יותר מאיסור אבק ריבית. לכן כותב המלחמות שבהלווה ודר בחצירו שצריך להעלות לו שכר, אין הכוונה שדר בעבר וצריך לשלם כעת את דמי השכירות, אלא שבשעה שדר בחצרו צריך לשלם לו שכר.

והרמ"א שם פסק כדעת רבינו אפרים. והנודע ביהודה (תנינא יו"ד סי' עו) כותב שהרמ"א פסק כך מספק, וכיוון שהלווה מוחזק אין מוציאים ממנו, ומנכים מהחוב את דמי השכירות.

בכלים^{יח} ואצ"ל בהלווה ולא שמענו תורת רבית במדת סדום זה נהנה וזה לא חסר והכי נמי משמע לקמן^{יט} בהלווה גבי רב יוסף דא"ל לבריה הדרי בי אלמא לא מחייב לאהדורי מידי דהא לא שקיל מיניה ולא כלום דאי ס"ד צריך לאהדורי לא הוה אמר הדרי בי אלא מהדרנא להו דמי מאי דאשתמשי בהו מדקאמר הדרי בי ש"מ לא צריך לאהדוריה ליה כלום ואפי' בבא לצאת ידי שמים והיינו דאמרינן מחזי כרבית אלמא לאו רבית הוא ולא אבק^י רבית אלא דמיחזי כרבית בעלמא והאי הלווה ודר בחצירו דקאמר הלווה והוא דר בחצירו צריך להעלות לו שכר ולא ידור בה בחנם.

^[ז] אבל במה שאמר הרב ז"ל דמשכנתא בלא נכייטא מחשבינן ליה ומסלקינן ליה אינו דהא אי אכל לא מפקינן מיניה וכל היכא דאי אכיל לא מפקינן מיניה לא מסלקינן ליה בלא זווי דאפוקי מיניה הוא.

^[ח] ולענין המחלוקת שחלק על רבו ז"ל ואמר דלא אמרינן אפוקי מיניה הוא אלא במשכנתא אבל לא בהלווה ודר בחצרו מנפשיה אי נמי דקאמר ליה לזה בטר הלוואה

- ביאורים ועיונים -

[ז] דחיית דינו של רבינו אפרים בניכוי וכותב המלחמות שאין מסתבר לומר שהלווה ינכה מהחוב עבור מתנה או שימוש בממון

המלחמות חולק על דבריו של רבינו אפרים הכותב שדינו של רב אשי שלא מנכים אבק ריבית מחוב נאמר רק במשכנתא בנכייטא, ואילו במשכנתא שאינה בנכייטא ניתן לנכות את הפירות מהחוב. ומקשה המלחמות שהרי פירות אבק ריבית לא ניתן להוציא אותם, ואם כן כיצד במשכנתא בלא נכייטא מנכים את הפירות והרי רב אשי סובר שניכוי מהחוב נחשב להוצאת ממון. לשיטת המלחמות דין אפוקי בלא זווי נחשב לסלוקי גם במשכנתא בלא נכייטא.

[ח] דחיית דעת רבינו אפרים והמאור במחלוקתם עם הרי"ף

המלחמות חולק על המאור הפוסק כשיטת רבינו אפרים, ומסכים המלחמות לדעת הרי"ף בסוגייתנו שאין לנכות את דמי השימוש בחצר.

הערות יח. ר"ל דלא רק בקרקע דאינה נגזלת ליכא הכא גזל ודין ממון, אלא אפילו בכלים דשייך בהו גזילה ליכא הכא גזל ודין ממון, וכ"ש בהלווה וכו'. יט. סה, א. כ. בד"ו תיבת אבק נוספה בסוגריים, אך תיבה זו הובאה בכל הדפוסים.

דור בה וכן בשאר הלואות¹² אין הכרעת בעל המאור מכרעת והדעת נוטה כדברי רבינו הגדול ז"ל וכמה הוא רחוק שנאמר במי שהיה חייב מנה לחבירו ונתן לזה למלוה כלים במתנה סתם או שהשאיל לו בהמה וכלים שיהיו מחשבין ופוחתין לוי¹³ ואדרבה משכונה חמורה מזה דהיא הלוי ואכול פירות כל זמן שמעותיך בטלות אצלי ואין צריך לומר חצר דלא קיימא לאגרא בין דדר בה מנפשיה בין מדעת לזה סתם דלא מחשב כלום ובין בשאר אבק רבית אין מחשבין כדעתו של רבינו ז"ל.

^[ט]ודברי הרב ר' אפרים בעצמן אינן מכוונים דקאמר אבל חצר דקיימא לאגרא דחסריה ממונא כיון דבעלמא בלא הלוהו חייב להעלות לו שכר ק"ו היכא דהלוהו זה הלשון אינו עולה כהוגן וכי צריך לומר הלוהו ודר בחצירו שלא מדעתו בחצר דקיימא לאגר דבעלמא חייב דהכא חייב ואפילו פדאו מוציאין ממנו אבל בדר בה מדעתו בחנם בזה אנו אומרים שאין מחשבין מתנה נתן לו סתם ולא מצינו בה חשבון לעולם.^[1] וסוף דבר שאין הלכה כתלמיד במקום הרב.

- ביאורים ועיונים -

שכירות החצר הם כמתנה בעלמא שאינה קשורה לחוב כלל, אך בחוב שניתן כחלק מעסקת ההלוואה ניתן לנכות, ואין זה נחשב להוצאת אבק ריבית, וגם הרי"ף יחלק בין חוב רגיל לחוב עם משכנתא (כך נראה מדברי שו"ת ר"י לבית הלוי כלל ו ס' נב).

[ט] בחצר דקיימא לאגרא ניתן לחבוע

תשלום מדיני ממונות

בתוך הדיון בשאלה איזה ממון שייך לחשבון הניכוי מהקרן, מעיר המלחמות על עניין מסוים המובא בדבריו של רבינו אפרים.

המלחמות לומד מדברי רבנו אפרים, שבחצר דקיימא לאגרא ודר בה המלוה שלא מדעת הלוה - חייב המלוה לשלם את דמי השכירות רק מחמת ההלוואה ואיסור אבק ריבית, ולכן אין הלוה יכול להוציא מהמלוה אלא כשלא פרע עדיין את החוב. ומקשה המלחמות

הערות כא. הרמב"ן בחידושים כותב שרבים הכריעו כמאור מכיוון שמצאנו כדבריו בירושלמי ודוחה זאת הרמב"ן שם, וכן הביא בשמו הרשב"א כאן. כב. וכן הקשה בחי' כאן, וכן ברשב"א בסוף דף סד עמ' ב.

[יא] והוי יודע כי השתבשו רביס^כ בתשובת רבינו הגדול ז"ל^כ שהן סבורין שחלק במשכנתא בחוב שקדם ולא כן הדבר אלא חלק בין שהלווה על חצירו בתורת משכנתא ובין הלווה ואח"כ בא לדור בחצירו שלא בתורת משכנתא ותשובתו מוכחת כן.

- ביאורים ועיונים -

[יא] "ולא ישכור הימנו בפחות" - תשובת הרי"ף
 בסוף דבריו עוסק המלחמות בתשובת הרי"ף המתירחסת לסיפא של המשנה "ולא ישכור הימנו בפחות", ומקשים הראשונים בסוגייתנו מדוע מותר למלווה לאכול פירות במשכנתא בנכיתא [שבה מנכים מההלוואה מדי שנה דמים קצובים תמורת אכילת הפירות, ואף אם הסכום המנוכה נמוך ממחיר השוק], והרי דין זה עומד בניגוד לדין משנתנו.
 הרי"ף בתשובה כותב "שאלת על ענין משכונה שלא התנו ביניהם שכל זמן שתמשך משכונה זו וכו' כיון שנשלם זמן אותו שטר משכונה אסור לאותו שהיא ממושכנת בידו שיאכל מפירותיה כלום, משום שכשנשלם הזמן נעשו המעות אצל הלוה בתורת הלוואה ובה אמרו המלווה את חברו לא ידור בחצרו חנם ולא

ישכור ממנו בפחות מפני שהוא אבק רבית, שהמלווה אם קדמה לזמן המשכונא נעשה כאגר נטר לי והוא אבק רבית ואינה יוצאה בדיינים". והמלחמות כותב שבהסבר תשובת הרי"ף "השתבשו רביס בתשובת רבינו הגדול" נראה דברי הרמב"ן בחידושו שהביא את דברי הרב אב בי"ד הכותב בשם הרי"ף לחלק בין משכנתא שניתנה בשעת ההלוואה שבה מותר לאכול פירות בנכיתא ובין משכנתא שניתנה לאחר ההלוואה. וכותב המלחמות בדעת הרי"ף, שהחילוק הוא בין ירד לשדה בתורת משכנתא [גם לאחר שעת ההלוואה] ובין שירד שלא בתורת משכנתא כהלווה ולאחר מכן בא לדור בחצרו שאסור מצד אבק רבית, [ובחידושים הסביר "כיוון שאין זו משכונא אלא הלוואה בעלמא"].

עיונים

מחלוקת הרי"ף ורבינו אפרים
 הרי"ף כותב שכל ניכוי של אבק ריבית מחוב הקרן נחשב להוצאת אבק ריבית בדיינים, הרי"ף לומד זאת מדברי רב אשי (לקמן דף סו) האומר ביחס לאכילת פירות במשכנתא שלא ניתן לקזז אבק ריבית שאכל המלווה מחוב שהלווה עדיין לא פרע, ולעומתו רבינו אפרים מצמצם את דינו של רב אשי למשכנתא בלבד.
 בביאור שיטתו של רבנו אפרים ניתן לומר,

שבמשכנתא אנו רואים את השדה הממושכנת כקנויה למלווה עבור דמי ההלוואה עד שהלווה יפרע את חובו ויקנה חזרה את שדהו, ולכן אם הלווה מקזז את הפירות שאכל המלווה מהחוב ונוטל את המשכנתא ללא תשלום, נחשב הדבר כהוצאה של אבק ריבית מהמלווה. וכך כותב במחנה אפרים (ריבית סי' טו) "והרב ר' אפרים חולק עליו, דעד כאן לא אמרין סלוקי בלא זוזי אפוקי מיניה הוא אלא במשכנתא

הערות
כג. הרמב"ן בחידושו כאן בסוף ד"ה "והלוני" מביא את דעת הרב אב בי"ד בחסבר תשובת הרי"ף.
כד. שו"ת הרי"ף תשובה קנב, והרמב"ן בחידושים כאן הביאה בשינוי לשון.

- ביאורים ועיונים -

שה[מ]לוה מוחזק, הילכך כי מסלק ליה ממנה אפוקי מיניה הוא". ולעומת זאת מלשון הרא"ש בהסבר דעת רבנו אפרים "וכמי שגבה חובו דמי" ניתן להבין, שבחוב עם משכנתא אנו רואים את המלווה כמי שמוחזק **בחוב** [ולא במשכנתא], ולכן הלווה אינו יכול לנכות מהחוב מפני שנחשב למוציא מהמלווה, בשונה מחוב רגיל שאינו נחשב עדיין לגבוי. ובדעת הרי"ף ניתן לבאר, שבכל חוב אנו רואים שיש למלווה מעמד מסוים בממון החוב, ולכן כל קיזוז של החוב נחשב כאילו נוטלים ממנו ממון, ואבק ריבית אינו יוצא בדיונים. דרך שונה מצינו בדברי האבני נזר (יו"ד סי' קפו), הכותב שלא ניתן להסביר בדעת רבינו אפרים שבמשכנתא החוב נחשב כגבוי ממש, שהרי חוב שיש עליו משכנתא באתרא דמסלקי - שביעית משמטת אותו, ואם כן אינו נחשב כגבוי. לכן כותב האבנ"ז שגם במשכנתא קיים חוב על גופו של הלווה, אלא שיש למלווה מוחזקות במשכון כערבות עבור החוב. ומסביר האבנ"ז בדעת רב אשי, שאם נוטל המלווה תוספת של ריבית על הקרן אינו עובר באיסור ריבית כל עוד אינו גובה את הקרן עצמה [שהריבית אינה ממון נפרד מממון הקרן, אלא תוספת הריבית היא הגדלת ממון הקרן], ובנטילת הקרן הוא עובר למפרע. ולכן אם אכל המלווה פירות [התוספת על הקרן], משמעות הניכוי היא שאנו רואים את אותם פירות כפירעון הקרן, ועושים זאת על מנת שלא יעבור על איסור ריבית למפרע בנטילת הקרן, אך בחוב עם משכנתא אומר רב אשי שרואים את חוב הקרן כגבוי לעניין זה שכבר עבר על איסור ריבית באכילת הפירות, שנטל אותם בתור תוספת של ריבית לאחר גביית הקרן [וניתן

לומר שזו כוונת הרא"ש בדבריו "וכמי שגבה חובו דמי"]. האבנ"ז מוסיף, שכאשר נטל כבר המלווה ממון של אבק ריבית באיסור, אין הלווה יכול לקזז את האבק ריבית מהחוב, משום שניכוי מחוב נחשב ל"הוצאה" של אבק ריבית, וכמבואר בסוגיה שם "ולא מחשבינן משטרא לשטרא", שהלווה אינו יכול לקזז למלווה את אבק הריבית מחוב אחר, ורק באותו חוב ניתן לנכות בכדי שלא יעבור מכאן ולהבא על איסור אבק ריבית. באופן דומה מבאר גם הגידולי תרומה (שער מו"ח"ג אות ה), הכותב בדעת רבינו אפרים שכל עוד חוב הקרן לא נפרע, אין הלווה מקנה את הפירות באופן מוחלט כתוספת על הקרן ובתורת אבק ריבית, ואנו רואים את הממון כניתן עבור פירעון הקרן, אולם במשכנתא אנו רואים כאילו כבר נפרעה הקרן. לדרך זו ניתן לומר בדעת הרי"ף שהוא סבר שכבר באכילת הפירות שהיא תוספת על הקרן, נוטל המלווה את אותם פירות כריבית וכתוספת על הקרן, בין במשכנתא ובין בחוב רגיל. המחנה אפרים (ריבית סי' טו) מציג דרך שונה בהסבר מחלוקת הרי"ף ורבינו אפרים, לדבריו מחלוקתם נעוצה בשאלה האם תפיסת הלווה מועילה באבק ריבית. וכותב המחנ"א שאבק ריבית הוא מעין גזל מדרבנן, והמלווה נחשב למחזיק ממון שלא כדין, ולכן מצד אחד אין ממון זה יוצא בדיונים, ומאידך המלווה לא זכה באופן מלא בממון הריבית, והלווה יכול לתפוס משל המלווה עבור הריבית. ולכן פוסק רבינו אפרים שניתן לנכות מחובו של המלווה עבור אבק ריבית שנטל המלווה, והניכוי מועיל מדין תפיסה באבק ריבית שתופס משל המלווה

- ביאורים ועיונים -

עבור אותו ממון, ולעומתו הרי"ף חולק על הבנה זו בגדר אבק ריבית וסובר שלא ניתן לנכות מהחוב עבור פירות אבק ריבית, ולשיטתו תפיסה אינה מועילה באבק ריבית מכיוון שהמלווה זכה לגמרי בממון הריבית.

ברם, המחנה אפרים כותב שקיים קושי בתליית מחלוקת רבינו אפרים והרי"ף במחלוקת בדן תפיסה באבק ריבית, מכיוון שהרא"ש פוסק כאן כרבינו אפרים ומאידך הוא פוסק (סי' ה) שתפיסה אינה מועילה באבק ריבית (וכן הקשה הגידולי תרומה שער מו' ח"ג אות ה).

בשונה מדברי המחנה אפרים המבאר שמחלוקת הרי"ף ורבינו אפרים יסודה בהבנת מעמדו של **ממון אבק ריבית**, הראנ"ח בשו"ת (ח"א סי' קיג) וכן השער דעה (סי' קסו ס"ג אות ה) כותבים שמחלוקת זו היא **מחלוקת כללית בשאלה האם פעולת ניכוי ריבית מחוב נחשבת להוצאה מהמלווה או שהלווה רק מחזיק ממון שבידו, ולכן כותבים שנחלקו גם בריבית קצוצה**, כאשר הלווה שילם למלווה את הריבית ולא את הקרן ומת המלווה [ומיורשים א"א להוציא ריבית קצוצה], ובאו יורשי המלווה לגבות את חוב אביהם, אם מנכים להם מהחוב את הריבית.

בירור דעת הרי"ף בניכוי אבק ריבית

מדברי הרי"ף כאן עולה בפשטות שמדברי רב אשי בדף סז' מבואר שניכוי אבק ריבית נחשב להוצאת ממון, ואבק ריבית אינו יוצא בדיונים, והרי"ף אינו מצמצם את דינו של רב אשי למלווה על המשכון בלבד. ונראה מדבריו שכל ניכוי אבק ריבית הוא כהוצאה. לעומת זאת בתשובות הר"י לבית לוי (כלל ו' סי' נ"ב) מדייק מדברי המלחמות כאן שלשיטת הרי"ף רק בהלווה ודר בחצרו או בנתן לו מתנה לאחר

ההלוואה אין מנכים אבק ריבית, מכיוון שאין קשר בין ממון זה לבין ההלוואה ולכן אינו שייך בקיזוז, אולם כאשר התנה את נתינת הממון בהלוואה - יודה הרי"ף לרבינו אפרים שמנכים אבק ריבית שלא במשכנתא.

בדברי המלחמות ניתן לומר שאין כוונתו שזו היא דעת הרי"ף, אלא שהמלחמות עצמו מסכים לחילוק של רבינו אפרים שחילק בין סתם חוב לבין חוב עם משכנתא, אך חולק על דינו של רבינו אפרים בהלווה ודר בחצרו מטעם אחר.

ניכוי אבק ריבית - שיטת המאור

המאור חולק על שיטת הרי"ף וכותב שרק במשכנתא לא ניתן לנכות מהחוב. אך בשונה מדברי רבינו אפרים, אין המאור מחלק בין משכנתא בנכייטא למשכנתא שלא בנכייטא, ולדעתו כל נטילת משכנתא ללא פירעון החוב נחשבת להוצאה של אבק ריבית. ומדבריו מבואר שדינו של רב אשי מבוסס על כך שיש למלווה קניין מסוים במשכנתא. הרא"ש בפסקיו (פ"ה סי' י"ז) פסק כדברי רבינו אפרים בניכוי אבק ריבית במשכנתא, ולא ציין שקיימת חלוקה בין משכנתא בנכייטא לשאינה בנכייטא, והוסיף שם שכן דעת הרז"ה כאן. ולכאורה מדבריו עולה שהמאור ורבינו אפרים לא נחלקו כלל.

יסוד דין ניכוי אבק ריבית למאור

המאור כותב "ולדידי משמע כל היכא דאיכא חשש אבק ריבית מחשבינן ליה ומסלקין ליה בלא זו"ז". ומדבריו ניתן להבין שיסוד דין ניכוי אבק ריבית נעשה על מנת שלא יעבור על איסור ריבית דרבנן, ולכן כותב שגם בחצר דלא קיימא לאגרא יש לנכות מצד חשש אבק ריבית. לאור זאת ניתן להבין גם מדוע גם בממון שאין בו צד גזל קיים דין ניכוי לשיטת המאור.

- ביאורים ועיונים -

כאפוקי, ואילו במשכנתא בלא נכייטא לא זכה המלווה עדיין בפירות ולכן הפירות יכולים לשמש את הלווה עבור פירעון הקרן. ניתן לומר שמחלוקת המאור ורבינו אפרים נעוצה בשאלה האם הסיבה שבמשכנתא "סלוקי בלא זוזי כאפוקי" היא מטעם שכר גבה את החוב, או מטעם שהמשכון הוא כקנוי למלווה והוצאתו נחשבת לאפוקי, רבינו אפרים כותב שרק במשכנתא בנכייטא אין מנכים מכיוון שמשכנתא זו היא כתחילת פירעון [ולא רק כביטחון עבור ההלוואה], ולכן החוב כגבוי וא"א להשתמש עוד בממון זה שהוא אבק ריבית לפירעון החוב, ואילו המאור סובר שהטעם שאין מנכים אבק ריבית הוא משום שהמשכון הוא כקנוי למלווה, ואם כן אין לחלק בין משכנתא בנכייטא לשאינה בנכייטא.

דין גזל בריבית

המאור מעיר על דברי רבינו אפרים וכותב שגם בחצר דלא קיימא לאגרא מקוז הלווה את דמי השכירות מהחוב מפני חשש אבק ריבית, למרות שנחשב לזה נהנה וזה לא חסר שאין בזה תביעה. **אמנם המלחמות** משיג על דברי המאור מכיוון שאין בממון זה דין גזל, וממון של ריבית תלוי בדין גזל, וכן חובת ההשבה תלויה בגזל גם בריבית קצוצה דאורייתא, וההשבה בריבית זו הוא מדרבנן, ולכן אין דין ניכוי מהחוב בממון זה אלא רק איסור לכתחילה מצד "מיחזי כריבית".

הרמב"ן בחידושו כאן כותב ביחס לדין "הלויני ודור בחצרי" בו נפסק בגמרא שדינו כריבית קצוצה, שדין זה נאמר רק בחצר דקיימא לאגרא, אך בחצר דלא קיימא לאגרא פטור, ולא הוסיף הרמב"ן נימוק לדבריו. **הרא"ש**

לעומת זאת, מדברי המחנה אפרים (ריבית סי' טו) נראה שדין הניכוי הוא מצד מעמדו כגזל מדרבנן, המבוסס על דין תפיסה באבק ריבית, ולא מפני איסור ריבית עצמו, ולדרך זו מובן שיש לחלק בין סוגים שונים של איסורי ריבית דרבנן לעניין דין ניכוי. המשנה למלך בהל' מלווה (פ"ה הל' טו) כותב שלשיטת רבינו אפרים שמנכים אבק ריבית בחוב ללא משכנתא, מ"מ אין מנכים ממון שאיסורו משום הערמת ריבית בלבד.

חלוקה בין משכנתא בנכייטא לשאינה

בנכייטא לשיטת רבינו אפרים

רבינו אפרים כותב שרק במשכנתא בנכייטא נחשב הניכוי כאפוקי, ואילו במשכנתא ללא נכייטא ניתן לנכות כל עוד לא פרע הלווה. חלוקה זו בין סוגי המשכנתות אינה מובנת לכאורה, שהרי רבינו אפרים כותב שהטעם שאין מנכים במשכנתא הוא מכיוון שמשכנתא היא כמעין מכר, ולכאורה הרי עניין זה קיים גם במשכנתא בלא נכייטא?

ניתן לומר שלשיטת רבינו אפרים, הנכייטא במשכנתא אינה רק סיכום דברים מראש על קיזוז הפירות מהחוב, אלא שהמשכנתא כקנויה לו לפירותיה לגביית החוב, ואם כן קיים שוני בקניין בין המשכנתות. או שניתן לחלק בין המשכנתות ולומר שבמשכנתא זו יש למלווה יותר מוחזקות בחוב כאשר יש לו משכון שיכול לגבות את החוב מפירותיו, מאשר במשכנתא בלא נכייטא.

באופן אחר ניתן לומר, שהשוני בין המשכנתות אינו מצד קניינו של המלווה בשדה הממושכנת, אלא מצד מעמדו בפירות השדה הממושכנת, שבמשכנתא בנכייטא זכה המלווה באותם פירות ולכן הם כריבית בידו וקיזוזם נחשב

- ביאורים ועיונים -

שריבית היא כנוטל ממון חברו שלא מדעתו, אך מצד דיני גזילה הממון הוא של המלווה. ובחי' רבי אריה לייב מאלין כותב בדעת המלחמות שריבית היא איסור גזל מחודש [ולא שנאמר שהתורה גילתה שהרצון להתחייבות על ריבית אינו נחשב לרצון ונטילת הריבית היא מעשה גזילה], ולכן רק בסוג ממון שיש בו דיני גזל קיימים בו איסורי ריבית. ודבריו מתאימים עם לשון המלחמות הכותב "דחשיב גזל מדאסריה רחמנא", ומשמע שאין בריבית גזלה מכוח מעשה גזלה ונטילה בניגוד לרצון הלווה אלא שהתורה אסרה את הריבית, ולכן לקיחת ריבית נחשבת ללקיחה שלא כדין והמלווה נחשב כמחסר את חברו.

בדעת המאור הכותב שגם בחצר דלא קיימא לאגרא קיימים דיני ריבית, צריך לבאר שריבית היא איסור מחודש שאינו מבוסס כלל על גזל, ודין ריבית קצוצה יוצאה בדינים הוא רק מצד המצוות עשה. אפשרות אחרת בהסבר דבריו היא, שהוא אכן מודה שריבית קצוצה יסוד איסורה בגזל, אולם הוא סובר שדין השבת ריבית דרבנן אינה חיוב ממוני כלפי הלווה אלא היא באה כדי לתקן את האיסור.

בדין לצאת ידי שמים באבק ריבית

בתוס' ד"ה "תנאי" (סב, א) הובאו שתי דעות בדעת רבי יוחנן [שלא קיי"ל כמותן] האומר שריבית קצוצה אינה יוצאה בדיינים האם חייב לצאת ידי שמים, דעת הריב"ן שחייב לצאת י"ש, ותוס' שם חולקים עליו. הר"ן בחידושו (סב, ב) כותב שאע"פ שלהלכה קיי"ל כדעת הסוברים שריבית קצוצה יוצאה בדיינים, יש נפק"מ מדיון זה ביחס לשאלה האם קיים דין לצאת י"ש באבק ריבית, מכיוון שאבק ריבית לרבי אליעזר שווה לריבית קצוצה לרבי יוחנן.

בפסקיו כאן הביא את דברי הרמב"ן והוסיף נימוק, שממון של ריבית צריך שיכלול גם "נשך" וגם "תרבית" (כמבואר בגמ' לעיל ס, ב), ובחצר דלא קיימא לאגרא אין כלל נשך. לפי דרך זו, הדין של הרמב"ן אינו תלוי כלל בהשוואת ריבית לגזל [כפי שנקט במלחמות] אלא נובע מדרשת הפסוק באיסור ריבית שממנו משמע שאיסור ריבית תלוי בנשיכה וחיסרון, וניתן לומר שהרא"ש הביא את דינו של הרמב"ן בחידושים אך הוסיף עליהם נימוק משל עצמו [ובתוס' הרא"ש בד"ה "הלווה" הביא בשם הרמב"ן רק את הדין שאינו חייב לתת לו אפילו לצאת ידי שמים, אך לא הביא את הנימוק המובא בפסקים].

המחנה אפרים (ריבית סי' ב) לומד מדברי המלחמות כאן, שדין ריבית קצוצה היוצאת בדיינים מבוסס על כך שלא קנה המלווה את ממון הריבית והיא גזל בידו, ולכן צריך להשיבו מדין השבת גזלה. **ובקונטרסי שיעורים** (סי' כו) מתקשה לקבל הסבר זה בדעת המלחמות, מכיוון שהריטב"א (לקמן דף סה) הביא בשם הרמב"ן שממון של ריבית הוא ממון גמור אצל המלווה ואם קידש בו מקודשת, אלא שהתורה הטילה על המלווה מצווה להשיבו, ואם מת יורשיו פטורים מהשבה. גם בחידושי רבי אריה לייב מאלין (סי' צ) כותב על דברי הרא"ש שא"א לומר בדעת הרמב"ן שיש בריבית גזל גמור [אולם נראה שהבין שדברי הרא"ש מבוססים על הרמב"ן במלחמותיו שהשווה את ריבית לגזל, אכן ברא"ש נראה שדבריו מבוססים על הרמב"ן בחידושו].

הקונטרסי שיעורים כותב בדעת המלחמות שאין כוונתו לומר שריבית היא גזל לכל דבר ועניין, אלא רק לעניין איסור חדשה תורה

- ביאורים ועיונים -

השו"ע פוסק (קסא, ב) "אבק רבית אינה יוצאה בדיונים. ואם בא לצאת ידי שמים, חייב להחזיר" וכותב הגר"א בהגהותיו שם, שהרמב"ן במלחמות כותב שיש דין לצאת ידי שמים באבק רבית. והכוונה לדברי המלחמות כאן: "מדקאמר הדרי בי ש"מ לא צריך לאהדוריה ליה כלום ואפי' בבא לצאת ידי שמים והיינו דאמרין מחזי כרבית אלמא לאו רבית הוא ולא אבק רבית אלא דמיחזי כרבית בעלמא", ומשמע שב"מיחזי כרבית" אין דין לצאת ידי שמים ואילו באבק רבית חייב להחזיר לצאת ידי שמים. וכן מבואר ממה שכתב הרא"ש בס' י' בשם הרמב"ן (וכ"כ בהגהות הגר"א על הרא"ש שם) וכן ציין הבאר הגולה אות ג' בשו"ע שם. ובמחנה אפרים (ריבית ריש סי' טו) כתב שמשמע מדברי הנמוקי יוסף בשם הרמב"ן בסוגייתנו שבאבק רבית צריך להחזיר לצאת ידי שמים.

גדר הריבית בחצר דלא קיימא לאגרא

המלחמות כותב לגבי הלווה ודר בחצרו בחצר דלא קיימא לאגרא "והיינו דאמרין מחזי כרבית אלמא לאו רבית הוא ולא אבק רבית אלא דמיחזי כרבית בעלמא". ולדבריו קיימת מדרגה מתחת לאבק רבית ושמה "מיחזי כרבית", ובה

אין דין החזרת רבית לצאת ידי שמים, בשונה מאבק רבית שחייב להחזיר לצאת י"ש. וכוונת הגמרא ב"הלווה ודר בחצרו צריך להעלות לו שכר" שאין לו לדור בחצר אלא אם כן משלם לו שכר, משום שעצם הדיור בחצר נראה כרבית.

המגיד משנה (הל' מלוה פ"ו הל"ב) מביא את שיטת הרמב"ן והרשב"א, ומסיים "ומלשון רבנו (רמב"ם) נראה שחולק". וכוונתו למה שכתב הרמב"ם כותב לגבי הלווה ודר בחצרו בחצר דלא קיימא לאגרא "ואם דר צריך להעלות לו שכר ואם לא העלה הרי זה אבק רבית", ומשמע מדבריו שאין חילוק בין רבית זו לשאר אבק רבית. ובביאור הגר"א (ס"ק ג) כתב שפשטות הסוגיה נראית כדעת הרמב"ם שאמרו "**הדר** בחצר חברו צריך להעלות לו שכר", ומשמע שכבר דר בעבר בחצר ואפילו הכי צריך להעלות לו שכר.

בשו"ע (קסו, א) הביא את שתי השיטות: "ואם דר בו כבר, כיון דחצר לא קיימא לאגרא אין צריך לתת לו אפילו לצאת ידי שמים, ואפילו אם הוא גברא דעביד למיגר. ולהרמב"ם, אפילו אם הוא גברא דלא עביד למיגר, הוי אבק רבית וצריך להחזיר אם בא לצאת ידי שמים".

סוגיית טרשא (סוה, א)

המאור (לו, א-ב)

[א] וטרשא שריא כר"נ וה"מ בדלא קץ כלומר שלא [כתוב שם - שאם] א"ל אם מעכשיו אתה נותן ל"ה הרי הוא לך בכך וכך אף על פי שפסק ואמר לו לגורן או ליום פלוני בכך וכך אין זו קציצה שתאסר עליו כל זמן שלא אמר לו אם מעכשיו הרי היא לך בכך וכך ואף על פי שלא פירש כן הגאון רבי' האי ז"ל בספר מקח וממכר בשער מ"ב [ב] וטרשא דרב פפא אסירא [נוסף בכתוב שם - בדקץ ליה].

- ביאורים ועיונים -

[א] הקדמה

כטרשא דרב פפא. הראשונים כותבים שהשאלה האם טרשא דרב נחמן מותרת תלויה בשאלה האם רב פפא מחמיר או מקל ביחס לטרשא דר"נ.

"קץ" - באומר אם מעכשיו בכך וכך

המאור פוסק להתיר בטרשא דרב נחמן, ומפרש כדרכו של רש"י (ור"ת בספר הישר חידושים סי' תקעט) בסוגייה שמדובר בקוצב מחיר לגורן, וקץ משמעותו היא שמפרש אם מעכשיו וכו', ולכן מתיר המאור למכור בהקפה במחיר קצוב ובתנאי שלא יפרש שאם ישלם עכשיו המחיר יהיה נמוך יותר. ומציין המאור שרב האי גאון בספר המקח פירש בדרך אחרת, ושם כתב רה"ג שרב נחמן אינו מתיר מכירה בהקפה אלא כשמתנה לשלם כשווי המקח בשעת תשלום ואינו קוצץ דמים, ומסייג רה"ג את הדין וכותב שההיתר הוא דווקא כשהמקח נשאר ברשות המוכר עד שעת התשלום.

[ב] ביאור דעת רב פפא

המאור אוסר למכור בהקפה בטרשא דרב פפא, ומפרש המאור שבטרשא זו מוכר בהקפה

המשנה כותבת "מרבין על השכר ואין מרבין על המכר. כיצד, מכר לו את שדהו ואמר לו אם מעכשיו אתה נותן לי הרי היא שלך באלף וזו אם לגורן בשנים עשר מנה - אסור".

הגמרא מפרשת שמכיוון שהמכר חל בשעה שעשו את הקניין לכן תוספת המחיר במכירה בהקפה נחשבת כאגר נטר, ואסורה משום ריבית. והגמרא שם מביאה את רב נחמן המתיר למכור בהקפה "טרשא שרי", ומפרשת שהמכירה בהקפה שנאסרה במשנה היא בקץ ורב נחמן התיר בלא קץ, ומפרש שם רש"י שמכירה בהקפה מותרת רק אם לא פירש את שני המחירים ואמר אם מעכשיו בפחות, אלא מכר בסתם במחיר קצוב כך וכך ליום פלוני. הגמרא מביאה את דברי רב פפא המתיר צורה מסוימת של מכירה בהקפה, והגמרא דוחה את דבריו ומביאה את דברי רב חמא האומר "טרשא ידידי ודאי שרי".

כותבת הגמרא בסוף הסוגיה שההלכה היא כרב חמא, ולקמן (דף סח) כתוב שאין הלכה

הערות
א. דפו"ר לו. ב. וכ"כ רש"י והרשב"א בסוגייתנו, ובסוף דבריו כותב הרשב"א להתיר מכירה בהקפה בלא קצץ מחיר מעכשיו ואין למוצר מחיר ידוע, וכותב שכן פסק המאור. והמגיד משנה פ"ח ממלוה הל' א' הביא את דברי הרשב"א המתיר למכור ביוקר בהקפה בדברים שאין להם שער קצוב עכשיו, ומסיים שכן כתב בעל המאור. ג. הובאו דבריו גם בספר הישר חלק החידושים סי' תקעט, ובתוס' לקמן עמ' ב' בד"ה "והלכתא" כתב בשמו שפסק כרב נחמן

אנא הוא דעבידנא מילתא גבי לוקח כלומר כשאני נותן לו ברירה ואומר אם מעכשיו אתה נותן לי הרי היא לך כשער הזולד טובה היא שאני עושה עמו משום דשכראי לא פסיד.

מלחמת ה' (לו, א)

ועוד וטרשא שריא כרב נחמן וה"מ בדלא קץ וכו' אין זו קציצה שתאסור עליו וכו'.^[א] אמר הכותב הגאונים ז"ל^ה פירשו טרשא דרב נחמן כעין טרשא דרב פפא דאמר ליה הרי הוא לך בתשרי כשער של תשרי והוא שער היוקר ואקשינן עליה ממתני' דקתני (ו)אם' מעכשיו וכו' [ו]אם' לגורן בשנים עשר מנה אסור ואף על גב דלגורן יקרא

- ביאורים ועיונים -

ומפרש שני מחירים ואומר אם מעכשיו כשער של עכשיו ואם בשעת התשלום כשער של שעת התשלום (כשיטת ר"ת בספר הישר הנ"ל), ואם כן לדבריו ההיתר של טרשא דרב פפא משום "שכראי לא פסיד וכו'" נאמר על האופן האסור של מכירה בהקפה שבה קץ, ולכן כאשר פסקנו שההלכה אינה כרב פפא, עדיין ההיתר של טרשא דרב נחמן נשאר במקומו. המאור מפרש את דברי רב פפא "אנא הוא דעבידנא מילתא גבי לוקח" שכוונתו היא שהמוכר אומר שנתנית האפשרות לתשלום בשער מוקדם היא טובה שעושה המוכר ללוקח, ואינה חלק מהגדרת המכר, וככל הנראה כוונת הדברים היא שמוכר את המכר של שעת היוקר.

[ג] הגאונים - טרשא דר"נ ור"פ זהות וגדר "קץ ליה"
המלחמות מביא את שיטת הגאונים

(ובחידושים מביאה בשם הר"ח) בהסבר טרשא דרב נחמן, וכותב שהכוונה היא למכר בהקפה בו המוכר מתנה לשלם בתשרי לפי השער שיצא בתשרי ואינו קוצב סכום כסף, ועל פי רוב שער תשרי הוא שער יקר יותר משער שעת המכר. האופן האסור במכר המכונה בגמרא "קץ" הוא במוכר בהקפה בסכום קצוב יקר ובניגוד לשיטת רש"י והמאור הכותבים ש"קץ" הכוונה שמפרש את שני המחירים אם מעכשיו וכו', ואילו בטרשא דרב נחמן המוכר אינו קוצב דמים אלא מוכר כפי הערך של שעת הפירעון ואינו ודאי שיתייקר ולכן מותר. בחידושי מוסיף הרמב"ן שמדובר גם באופן שאומר "אם מעכשיו כשער של עכשיו" (וכ"כ בספר התרומות בדעת הר"ח), ומוכיח זאת מכך שהגמרא הקשתה על רב נחמן מהמכר האסור במשנה, ושם מובא אם מעכשיו אתה נותן לי וכו', ולדרך זו "לא קץ ליה" משמעותו

הערות
בטרשא, אך פירש את טרשא דר"נ באופן שונה מתוסי'. ד. הראב"ד בכתוב שם משיג על דברי המאור המעמיד את דברי רב פפא בקץ ומפרש אם מעכשיו וכו', שלא מובן מה מרוויח רב פפא בכך שמפרש אם מעכשיו, ולכן כותב שדברי רב פפא נאמרו גם בלא קץ. ובחידושי מהרא"ל (סי' קעג סי'א ס"ק א בסופו) מיישב שרב פפא פירש כך את לשון המקח, על מנת שלא יפסיד מצד דיני אונאה. ה. בחידושי הביא שיטה זו בשם הר"ח ור"י אלברגלוני.
ו. לפנינו בגמרא אם מעכשיו. וכן מובא ברמב"ן בחי'. ז. בדפו"ר ובד"ב ואם. ובד"ו אם.

ארעתא כדאמרינן בב"ק^ק ופריק **התם קיץ ליה** כלומר קצוץ הוא בשנים עשר מנה ומעכשיו בפחות אבל הכא השער של תשרי אינו קצוץ שמא לא יתייקר^ט ולפיכך מותר ודרב פפא נמי הכי מפרשא וכיון דלית הלכתא כרב פפא לית הלכתא כרב נחמן מ"ט כיון שמשך קנה וכל דמוסיף בדמייהו אגר נטר ליה הוא.

^לואחרים אמרו דרב נחמן ודאי בלא קצץ כלום אלא אמר כשער של תשרי והוא שער היוקר לפיכך מותר דאמר ליה חיטי הוא דקדחו באכלבאי' ופירשו התם במתני' קיץ ליה אבל הכא לא קיץ ליה כלום ורב פפא היה קוצץ אם מעכשיו כשער של עכשיו ואם לתשרי כשער של תשרי לכך אמרו דהלכתא כרב נחמן אף על גב דליתא לדרב פפא ^הודעת רבינו ז"ל כפי' הראשון על כן לא כתבה לדרב נחמן בהלכות.

^לאבל להתיר לזמן בדמים קצובים יותר משער של עכשיו חס ושלום ואף על גב דמתני' קתני **אם מעכשיו** קרקע שאני שאם לא אמר כן אין לו דמים ידועים ולא מיחזי כאגר נטר ליה והרי מצינו בנותן מעות ופוסק עליהן פירות יתירין בהמתנה שאסור כדאמרן

- ביאורים ועיונים -

היא שאינו נוקב סכום במקח ולא שאינו אומר שני מחירים.

טרשא של רב פפא גם היא מכירה בהקפה הדומה לטרשא של רב נחמן, אך רב פפא מחמיר ביחס לדעת ר"נ ומסייג את ההיתר בטרשא שההיתר נאמר רק במציאות של שיכר ורק לאדם עשיר, ומכיוון שפסקנו שטרשא דרב פפא אסורה כל שכן שגם טרשא דר"נ אסורה. והסברה לאסור מכירה בהקפה באופן הנ"ל היא מכיוון שבמשיכת המקח חל חיוב דמים על הלוקח, וכל תוספת במחיר היא "אגר נטר" על כך שלא פורע את חובו בשעת המקח.

[ה] פסיקת הרי"ף הרי"ף פירש ככל הנראה את הסוגיה כדרך הגאונים שהובאה לעיל, ולכן לא פסק להתיר בטרשא דר"נ.

[ו] דחיית שיטת המאור ורש"י במכירה

בהקפה בלא קצץ המלחמות מבין שלפי שיטת המאור (ורש"י) מותר למכור בהקפה ולקבוע את הפירעון בסכום קצוב הגבוה ממחירו הנוכחי של המוצר ששערו יצא ושומתו ידועה, ולדרך זו מכירה בהקפה במחיר גבוה אסורה רק אם קצץ ופירש את שני המחירים (וראה בהרחבה בעיונים).

[ד] שיטת ה"אחרים" - טרשא דר"נ ור"פ שונות לשיטה זו, בטרשא דר"נ המוכר אינו מפרש כלל אם מעכשיו בשער של עכשיו [בשונה מדעת הגאונים לעיל], והמשמעות של "לא קץ" בטרשא דר"נ היא שאינו קוצב כלל, והיינו גם שאינו נוקב סכום קצוב וגם שאינו אומר

הערות ח. ז, ב. ט. וכ"כ פסקי הרי"ד בטעם ההיתר בטרשא דר"נ, וכן הרמ"ן בשטמ"ק. י. סג, ב.

לעיל"א ליתנהו אסור ואף על פי שלא פירש אם מעכשיו ד' גריוי אני לוקח ואפי' פסק לגורן שדרך השער להיות בזול"ב ולא עוד אלא אפילו פסק עמו בשויהן והוקר השער אסור דהיינו מתני"א אף טרשא זו שמשך פירות ונגמר מקח ביניהם ודאי שאין לו להוסיף על דמיהן בהמתנה ואף על פי שלא פירש מהו. הצד השווה שבהן שאין עליו תשובה אלא אדרבה חומר במושך פירות שאפי' הוקר השער על דמים שקוצץ אינו נותן לו אלא כשעת משיכה והנותן דמים נוטל כשער שיצא ואם יש לו מותר נעשה כמי שקנו לו מעותיו אותן פירות בעצמם ואין כאן מלוה והמתנה מה שאין כן במושך פירות שהמעות אצלו.

- ביאורים ועיונים -

מלשונו של המלחמות עולה שהבין שרש"י והמאור התיירו רק כאשר המקח עומד להתייך, ודוחה המלחמות את ההיתר הנ"ל המבוסס על כך שהמשנה אסרה מכירה בהקפה רק באופן שאומר אם מעכשיו, וכותב שדין המשנה נאמר דווקא במכירת קרקע בהקפה בקרקעות שאין להם מחיר ידוע ולכן רק אם פירש את שני המחירים אסור מצד מיחזי כאגר נטר, אך במוצרים ששערם יצא, ברור שאסור למכור בהקפה אם קצץ מחיר יקר. המלחמות מקשה על ההיתר של המאור ורש"י במכירה בהקפה, מדיני פסיקה בפירות: א. בסוגיה לעיל (סג, ב) הגמרא אוסרת "פסיקה בהזולה" שבה הלוקח מקדים את התשלום לפני קבלת החפץ ומשום כך הוא מקבל פירות במחיר הנמוך משערם הנוכחי, ופסיקה זאת אסורה אם אין כרגע למוכר את הפירות, גם כאשר המוכר אינו מפרש את שני המחירים. ב. כמו כן מבואר במשנה (ס, ב) שבמקרה בו פסק על הפירות בשוויים [כאשר לא יצא השער] ומחירים עלה, אסור ליטול את הפירות שקבעו בשעת הפסיקה, מכיוון שנמצא שנוטל את

היוקר תמורת המתנת המעות. ואם כן במכירה בהמתנה נאסר לקבל תוספת מחיר או תוספת בכמות המוצר משום שכר המתנה, גם אם המוכר אינו מפרש את התוספת. המלחמות מוסיף, שמכירה בהקפה חמורה יותר מפסיקה ונאסר שבפסיקה בה משלם כסף ולא מקבל סחורה יש יותר "מיחזי כהלואה" מאשר במוכר בהקפה], וראיותיו הן: א. במכירה בהקפה וקץ אסור ללוקח לשלם את המחיר היקר אף אם בשעת הפירעון התייך המחיר יותר משום שהי אגר נטר, ולעומת זאת בפסיקה אם הוזל השער מותר לו ליטול כמות פירות כפי שער הזולא, כדתנן בדף עב: דפוסק עמו כשער הגבוה. ב. פסיקה על הפירות מותרת כאשר יש למוכר פירות מכיוון שאנו רואים כאילו הפירות נקנו ללוקח לעניין שמעות הפסיקה הם דמי מכר ולא מעות הלואה ולכן אין אגר נטר, ולעומת זאת מכירה בהקפה אסורה גם כאשר לקונה יש כסף והוא אינו נקנה למוכר כדמי מכר, ולכן עדיין נשאר חוב דמים של ההקפה (וראה עוד בעיונים ביחס שבין פסיקה לטרשא).

הערות יא. סג, ב. יב. וכן כתב בחי' בדעת רש"י, שכל ההיתר למכור בהקפה ביוקר בדמים קצובים הוא רק כאשר שער זמן הפירעון הוא ביוקר ולא מיחזי כאגר נטר. יג. ס, ב.

[י] וראיה לדבר שהרי אמרו"י היה מוליך חבילה ממקום למקום מצאו חבריו ואמר לו תנה לי ואני אעלה לך כדרך שמעלין באותו מקום ברשות לוקח אסור ואמאי הרי לא פסק אם מעכשיו יתן לו הדמים בכמה ואעפ"כ אסרו ואפילו בדבר שאין השער שלו קבוע כעין חבילה"ט אלא ודאי כשפסק כשער של אותו זמן סתם הדברים אמורין. [ח] ועוד לדבריו קשיא ממתני' לרב פפא שהוא סבור כפי הנראה מדבריו לרב פפא פוסק היה לו לגורן בכך וכך כטרשא דרב נחמן ואם מעכשיו בפחות וא"כ מתני' קשיא ליה דהא ארעא היא וארעא לא פסיד וזווי לא צריך דמתניתין לכל אדם נשנית ואפילו לעשיר כרבי אלעזר בן חרסום ואמאי אסור הרי ברוב השנים מתיקר הקרקע לגורן כדאיתמר בבבא קמא"ט ואף על פי שאינו מתיקר אלא במיעוט השנים נמי לפי דבריו מותר כיון שאפשר שמתיקר ושוה י"ב מנה ומתני' לאשמועינן איסורא בכי האי גוונא קתני שדה ושני מלישנא דרישא דקתני חצר ועוד דמתני' מלתא פסיקא קתני אפילו שויא נמי מהשתא שנים עשר מנה אסור ובין ברישא בין בסיפא מילתא פסיקא תנן בין דשויא דמים דקצץ השתא בין דשויא בדמים דלקמיה רישא לעולם מותר וסיפא לעולם אסור.

[ט] ומי שפירש כן גלה דעתו שאינו יודע עיקר פירוש לשון טרשא וכך אנו אומרים שלשון טרשא הוא הלואה חרשת שאינה נשמעת שלא אמר לגורן בכך וכך אלא אמר

- ביאורים ועיונים -

[ז] ראייה מסוגיית מוליך חבילה הגורן. ואם כן היתרו של רב פפא עומד המלחמות מביא ראייה נוספת לשיטתו מהגמרא לקמן (עב, ב) בסוגיית חבילה, הכותבת שאסור למכור בהקפה במקום הזול במחיר של מקום היוקר. הרי שאסור למכור בהקפה ולפסוק מחיר יקר אף במקום שאינו מפרש את שני המחירים.

[ח] דחיית הסבר המאור בדעת רב פפא המלחמות מקשה על המאור המפרש שהמצב האסור של קץ הוא כאשר מפרש אם לגורן בסכום קצוב ואם מעכשיו בפחות ולפי זה טרשא דרב פפא היא כטרשא דר"נ [בצד של ואם לגורן], ורב פפא מקל ואומר שמותר למכור באופן זה בהקפה במוכר שאינו צריך למעות ובמוצר שניתן לשמור ולמכור בזמן

[ט] טרשא דר"נ לשיטת המלחמות

לאחר שהמלחמות דחה את דרכם של רש"י

הערות יד. עב, ב. טו. גם בחידושים הקשה הרמב"ן על רש"י מדין חבילה, אך לא כתב שה"ה גם בלא יצא השער. טז. ז, ב.

סתם כשער של גורן שהדבר רבית ואינו נשמע ויש לו חבר בילמדנו בסוף אם בחקותי^{יז} מהולתך **טרשא אקיש עלה** שפירושו הנפה נתחרשה ואין הקמח יורד אקיש עלה ופירש רב נתן בעל הערוך ז"ל^{יח} שהוא בלשון ערב שקורין לחרש אטרוש וכן מוכיח בשמועה זו שהרי שלש טרשות יש כאן וכולן קראו אותן טרשא סתם אלמא כל שלא קצץ קרי טרשא שאם זו בקצץ וזו בשלא קצץ היה להם לפרש בגמרא.

^{יט}וממה שפסקו הלכה כרב חמא^{יט} ולא פסקו נמי כרב נחמן שמעינן מינה דלית הלכתא כוותיה כדברי רבינו ז"ל ודקאמרינן לקמן^כ בטרשי פפונאי כ"ש לדרב נחמן ועובדי דלא כשרין קא מני ואזיל.

^{יא}בירושלמי^{יא} מצאתי רבי חייא רבה^{כב} הוה ליה כיתאן אתון חמרי למזבן ליה מיניה אמר להון לית בדעתי מזבניה כדון אלא בפוריא אמרו ליה זבניה לן כמה דאת עתיד למזבניה בפוריא אתא ושאל לרבי אמר ליה אסור וזו טרשא שלא קצץ בה כלום^ג ואסורה^{יד}.

- ביאורים ועיונים -

והמאור בהסבר טרשא דרב נחמן, הוא כותב **[י] פסיקת ההלכה** שרב נחמן התיר רק במוכר בהקפה וקובע שהפירעון יהיה לפי שער של שעת הפירעון ולא קבע סכום קצוב, במכירה זו קיימת תוספת שהיא שכר המתנה אך היא אינה מפורשת, והפירוש המילולי של "טרשא" הוא חרש, והכוונה היא שזו הלוואה עם ריבית שאינה נשמעת. הוכחה נוספת מביא המלחמות לשיטתו מכך שהגמרא השתמשה בכינוי זהה של טרשא בכל המימרות של שלושת האמוראים שהובאו בסוגייה, ואם כן בשלושת ההיתרים מדובר על מכירה בהקפה ללא קציצת סכום.

והמאור בהסבר טרשא דרב נחמן, הוא כותב **[י] פסיקת ההלכה** המלחמות מדייק מכך שהגמרא כתבה שהלכה כטרשא דרב חמא שאין הלכה כטרשא דר"נ, וכן משמע שפסק הרי"ף שלא הביא בדבריו את טרשא דר"נ, וממה שאמרה הגמרא שאין הלכה כטרשא דרב פפא יש להוכיח שכל שכן שאין הלכה כרב נחמן.

[יא] הוכחה מהירושלמי שטרשא דר"נ אסורה המלחמות מביא את דברי הירושלמי שבו מסופר על מקרה בו הגיעו חמרים לקנות מר' חייא תבואה, והוא אמר להם שדעתו למכור כשער של פורים שאז יתייקר השער, ואמרו

הערות **יז.** לפנינו מופיע בתנחומא וישלח ס"י ח. **יח.** ערך טרש. **יט.** סה, ב. **כ.** סח, א. **כא.** הל"ו. **כב.** דפו"ר רבא ובחי' רובא, והגי' בירושלמי לפנינו ר' חייא רובה. **כג.** הרשב"א הביא את הירושלמי וכתב שלכאורה נראה מהירושלמי שאסור גם בלא קצץ כלל לא בתחילה ולא בסוף, אך הוסיף שמסתבר שמדובר שכבר יצא השער ולכן הוא כקוצץ דמים בתחילה. וכ"כ הנמו"י. **כד.** ובחידושי כתב הרמב"ן שיש סמך לדבריו מהירושלמי, אולם מכיוון שהירושלמי ביסס את דינו על ברייתא והבבלי לא הקשה מברייטא זו על היתרו של רב נחמן, אם כן אין לנו לסמוך על ברייתא זו. בביאור הגר"א (סי' קעג ס"ק ב) כותב שהמלחמות הוכיח מהירושלמי שטרשא דר"נ אסורה, ונראים דבריו.

- ביאורים ועיונים -

לו החמרים שהם מוכנים לשלם לו כאותו שער של פורים, והלך ר' חייא לשאול את רבי ואסר לו. וא"כ מזה מוכח שאסור למכור בהקפה גם

עיונים

דעת בעל המאור במוכר בהקפה בדבר ששומתו ידועה

התוס' לעיל (סג, ב בד"ה "ואמר") כותב שההיתר של רב נחמן בטרשא למכור בהקפה במחיר קצוב ביוקר, הוא רק בדבר שלא יצא השער ואין דמיו ידועים, וכן פסק הרא"ש (סי' כב).

הרשב"א בסוגייתנו (בד"ה "אמר ר"נ") פוסק כר"נ להתיר למכור לזמן פלוני בכך וכך בלא קצץ והוא דבר שאין לו דמים ידועים, ומסיים שכן פסק בעל המאור ז"ל. וכעין זה כתב גם המגיד משנה (פ"ח מהל' מלוה הל' א') בדעת המאור. ואם כן לדרך זו בעל המאור התיר [לדעת רב נחמן] למכור בהקפה במחיר קצוב רק בדבר שאין שומתו ידועה. [ולדרך זו נוקט המאור כשיטת ר"ת בספר הישר].

לעומתם האבני נזר (יו"ד סי' רו ס"ק א) ומהרא"ל צינץ (חי' הל' ריבית סי' קעג ס"ק א בד"ה ונראה) כותבים בדעת בעל המאור, שטרשא דר"נ מותרת גם בדבר ששומתו ידועה ומוכר בהקפה ומפרש סכום הגבוה ממחיר החפץ, וכל האיסור במכירה בהקפה הוא רק במפרש "ואם מעכשיו בפחות". וראייתם היא מדברי המאור ביחס לדעת רב פפא "אנא הוא דעבידנא מילתא גבי לוקח כלומר כשאני נותן לו ברירה ואומר לו אם מעכשיו בפחות", ומכך שרב פפא פירש כך ולא אמר שאני עושה לו טובה במה שאני ממתין המעות, מבואר שאין איסור לר"נ אלא במפרש בכמה מעכשיו. ומוסיף האבנ"ז שגם מדברי המלחמות עולה

שהבין כך בדעת המאור, ממה שהשיג על דבריו וכתב "אבל להתיר לזמן בדמים קצובים יותר משער של עכשיו, חס ושלום", ואם כן באופן זה התיר המאור [ולדרך זו המאור נוקט כשיטת רש"י].

ושם בס"ק ב' כותב האבנ"ז **בביאור טעמו של המאור**, שבמוכר בהקפה לזמן מסוים [בלא אמר אם מעכשיו], כאשר הלוקח משך את הפירות - לא התחייב הלוקח עדיין את דמיהם עד שעת הפירעון [כך נקבע בתנאי העסקה], ולכן אין בזה הלואה ואגר נטר במה שמוכר בהקפה ביוקר, ואילו האוסר סובר שכבר מרגע המשיכה חל חוב הדמים, ואם כן יש אגר נטר אם מייקר את המחיר במוכר בהקפה.

בירור שיטת רבינו חננאל בטרשא דרב נחמן

רבינו חננאל כותב שטרשא דר"נ היא בנותן פירות במרחשוון ומתנה לפרוע באייר כשער של אייר שהוא ביוקר, ו"לא קץ" פירושו הוא שאמר תן לי כמו ששוים פירותי בשעת הפירעון. אמנם אין מבואר בדבריו האם הוא מתיר גם אם התנה במפורש אם עכשיו בזול. האור זרוע (ח"ג פסקי ב"מ סי' קפג) כותב שמחלוקת רש"י ור"ח היא בשאלה האם הותר מחיר קצוב או רק שער, ולפי"ז ר"ח אינו מתיר אם התנה אם מעכשיו בשער של עכשיו. לעומתו הרמב"ן בחידושו וכן ספר התרומות כותבים בדעת הר"ח, שטרשא דר"נ היא גם במתנה אם מעכשיו.

במלחמות הדברים אינם מפורשים, אך לאחר

- ביאורים ועיונים -

כוונתו שמוכר עכשיו וממתין לתשלום. לעומת זאת במלחמות הזכיר את סברת "חיטי דקדחו" רק בשיטת האחרים, ולא כאשר הביא את שיטת הגאונים (ר"ח). ומלשונו נראה שסברת ההיתר בשיטת הגאונים מבוססת על כך שכאשר אמר שישלם כשער של שעת התשלום אין ההתייחסות ודאית, ונראה שרק אם מוכר בהקפה וקובע מחיר יקר יותר בצורה ודאית יש בכך איסור מצד "מיחזי כאגר נטר". [בחידושי כתב בביאור לשון טרשא שהכוונה "ריבית חרש שאינו נשמע מפני שלא פסק ואמר לגורן בכך וכך אלא אמר באותו שער ושמא לא יוקר"].

ונראה שרק לשיטת האחרים במלחמות ניתן לומר שישוד ההיתר הוא מצד "חיטי הוא דקדחו באכלבאי", מכיוון שלשיטתם היתר טרשא דר"נ מותנה בכך שלא אמר "אם מעכשיו", ולכן אנו רואים את המקח כנגמר בשעת התשלום ומחירו הוא המחיר של אותה שעה. לעומת זאת, באומר "אם מעכשיו" נגמר המכר עכשיו, ומחיר שעת התשלום נחשב לייקור מחמת המתנת מעות, ולכן כותב המלחמות שההיתר מבוסס על כך שבשער של שעת תשלום אין התייחסות ודאית.

[ניתן אולי לומר שמש"כ המלחמות "שמא לא יתייקר", אין זה נימוק להיתר של טרשא, אלא רק טעם לכך שהקביעה כשער של ניסן אינה נחשבת לקץ ולאמירת מחיר מפורש].

מכירה בהקפה ופסיקה (א)

המלחמות בדבריו כן וכן בחידושי הרמב"ן כאן משווה בין איסור ריבית במכירה בהקפה לבין האיסור בפסיקה על הפירות, ומסיק מכך שאסור למכור בהקפה במחיר קצוב. ולעומתו הריטב"א בפירושו כאן דוחה את ההשוואה בין

שמביא את דברי הגאונים (ר"ח) הוא מביא שיטה בשם אחרים ושם כותב "לא קץ ליה כלום, ורב פפא היה קוצץ אם מעכשיו כשער של עכשיו", ומשמע ש"לא קץ" המובא לעיל בשיטת הר"ח הוא רק לא קץ את הסכום, אבל אמר אם מעכשיו.

יסוד ההיתר בטרשא דר"נ בשיטת הגאונים במלחמות

האבני נזר (יו"ד סי' ר"ו ס"ק ו') כותב שישוד ההיתר לרמב"ן בטרשא דר"נ הוא מצד סברת "חיטי דקדחו באכלבאי" שהותרה במכר, והכוונה היא שהוא כמוכר במחיר של שעת הפירעון ולא כנוטל שכר המתנת המעות. [ניתן להסביר ש"חיטי דקדחו" הכוונה היא שהמוכר יכול להמתין ולהשיג את המחיר היקר, ולכן אנו רואים אותו כמקבל את מחיר החפץ ולא כנוטל תוספת עבור אגר נטר. ויש לבאר עוד בדרך אחרת, שאנו רואים את זמן המקח בשעת התשלום, ולעניין ריבית (ולא לחו"מ) נגמר המכר בשעת התשלום, ורק בפועל מוסר לרשותו את הסחורה היום].

מדבריו של הרמב"ן בחידושי יש משמעות כדברי האבנ"ז, מכיוון שכתב שם שלכו"ע אם אמר באייר תשלם כשער אייר ולא אמר מעכשיו כשער של עכשיו - מותר מצד חיטי דקדחו וכו'. ואם כן הדיון בטרשא דר"נ הוא בשאלה האם כאשר אומר אם תשלם מעכשיו וכו' עדיין קיים ההיתר הנ"ל או שמוכר במחיר של עכשיו והתוספת היא אגר נטר. וכן הסביר בדעת רב פפא שהטענה "אנא הוא דעבידנא מילתא וכו'" משמעותה היא שמה שאני אומר לו אם מעכשיו כשער של עכשיו - זו טובה שאני עושה ללוקח, כלומר המכר הוא מכר של שעת פירעון, ומה שאומר אם מעכשיו אין

- ביאורים ועיונים -

הקדמת המעות, ודבר זה אסרו חכמים מצד אגר נטר במכירה שמייקר מחיר עבור המתנת מעות.

בהשוואה הזו לאיסור פסיקה דוחה המלחמות את שיטת רש"י ובעל המאור הנוקטים שאין איסור במכירה בהקפה במחיר יקר, משום שאנו רואים את היוקר כחלק ממחיר החפץ ולא כגורם נפרד של דמי אגר נטר, [ורק בקוצץ שני מחירים יש הפרדה בין מחיר החפץ לדמי האגר נטר], גם אם הסיבה שמייקר את המחיר היא בגלל המתנת המעות. ולעומתם סבור המלחמות שאסור ליקר את מחיר החפץ עבור אגר נטר וזה יסוד האיסור בפסיקה, ולכן מקשה על שיטת רש"י והמאור במכירה בהקפה מדין פסיקה בהזלה ופסיקה בשוויו שנאסרו.

קושיית המלחמות על רש"י והמאור מדין

פסיקה

המלחמות מקשה על שיטת המאור ורש"י כיצד התירו מכירה בהקפה בקוצב מחיר יקר לגורן אם לא פירש שני מחירים, והרי במקדים מעות ופוסק על הפירות והוקר השער אסור ליטול את תוספת היוקר אע"פ שלא פירש אם מעכשיו בזול ואם כן תוספת היקר נחשבת לאגר נטר. אכן לכאורה לא מובן מדוע לא קשה מדין פסיקה על שיטת הרמב"ן עצמו המתיר למכור בהקפה לפי שער שעת התשלום, והרי גם בפסיקה הוא אינו נוטל את היוקר בגלל שקצץ מחיר יקר אלא מחמת שינוי השער.

ולכאורה צ"ל שלפי שיטת הרמב"ן בטרשא יסוד ההיתר הוא מצד "חיטי דקדחו באכלבאי", וזמן המקח הוא בשעת התשלום, ולכן אין בטרשא המתנת מעות כלל.

הוכחת המלחמות מסוגיית חבילה

בתוס' ד"ה "ואמר" (סג, ב) מקשה על דין מכירה

מכירה בהקפה לפסיקה, וכותב שבפסיקה יש נתינת מעות והחפץ הנמכר אינו קיים עדיין ברשות מוכר, ולכן עסקה זו אינה מכירה גמורה ויש בה צד הלוואה, ונתינת תוספת נראית כשכר המתנה, ולעומת זאת מכירה בהקפה אינה כהלוואה, ונתינת תוספת נראית כמחירו של החפץ וכמוכר ביוקר. ומדברי המלחמות בפסקה [ד] "אלא אדרבה חומר במושך פירות" מפורש ההפך, שכן המלחמות בדבריו דוחה את דברי הריטב"א וכותב שמכירה בהקפה חמורה יותר מפסיקה, ונראה אם כן שהבין שבמכירה בהקפה נהפכים דמי המכר להיות חוב על הלוקח ואילו בפסיקה הדמים הם דמי מכר ואינם כהלוואה.

מכירה בהקפה ופסיקה (ב)

המלחמות בקושייתו משווה מכירה בהקפה במחיר קצוב לפסיקה אסורה. ולעיל הבאנו את שיטת הריטב"א המחלק ביניהם וכותב שפסיקה חמורה יותר בגלל שיש בה מלווה, גם התוס' (סג, ב) השווה בין מכירה בהקפה לבין פסיקה בהזלה, והט"ז (סי' קעג ס"ק יב) התקשה מדוע לא הקשו התוס' מפסיקה בשוויו על טרשא, ותירץ שהאיסור בפסיקה חמור יותר שהוא "ריבית הנראה לעינים" במה שהמוכר משלם על החפץ אותו הוא מספק ללוקח סכום הגבוה מהסכום אותו קיבל מהלוקח עבור החפץ. ולעומת זאת במכירה בהקפה אין איסור זה קיים, והאיסור הוא בכך שעושה את המכירה בצורה המוכיחה שנוטל תוספת עבור אגר נטר. לעומתם המלחמות משווה את האיסור בפסיקה לאיסור במכירה בהקפה, ונראה לכאורה שהבין שהאיסור בפסיקה בשוויו הוא משום שאנו רואים את הלוקח כקונה פירות יקרים (אם התייקרו לבסוף) במחיר זול בגלל

- ביאורים ועיונים -

"ועוד דמתני' מלתא פסיקא קתני **אפילו שויה נמי מהשתא שנים עשר מנה אסור** ובין ברישא בין בסיפא מילתא פסיקא תנן בין דשויה דמים דקצין השתא בין דשויה בדמים דלקמיה רישא לעולם מותר וסיפא לעולם אסור". (וכ"כ האבני צדק {בסיס} י"ד קעג, ג, ובשו"ת אמרי בינה סי' ב אות ג).

לעומתו המחנה אפרים (מלוה הל' ריבית סי' לא) חולק וכותב "**דאי בדשוה י"ב כי נמי התנה וא"ל אם מעכשיו וכו' ואם לאח"ז י"ב מה בכך הא ליכא אגר נטר**, ואם תאמר דאפי"ה אסור והוי אבק רבית, דכיון דזביני בעי למיתן דמי מעכשיו מכי א"ל אם מעכשיו כבר נתרצה המוכר למוכרו ב', ומאי דא"ל אח"כ ואם לגורן ב"ב משום אגר נטר ליה ואסור, אין זו סברא, **דלא מצינו אבק רבית במוכר שוה בשוה**". ואם כן לשיטתו מכירה בהקפה אסורה רק אם מוכר בהקפה במחיר היקר ממחיר השוק (וכן כתב החכמת אדם כלל קלט אות ה), והיתר זה מובא גם בדברי המאירי בסוגייתנו.

ולכאורה נחלקו בשאלה האם רואים את המחיר למזומן כמחיר החפץ ואילו המחיר להקפה כעסקה נוספת של תוספת מחיר עבור אגר נטר, או שמא כאשר המחיר להקפה זהה למחיר השוק אנו רואים את המחיר בהקפה כמחיר החפץ ואת מחיר המזומן כהוזלה בלבד. (הרחבה נוספת בנושא זה מובאת בספר נתיבות שלום עמ' תכב)

דעת המאור בנידון זה

השמחת עולם (לאגו) על הרמב"ם (הל' מלוה פ"ח הל"א) כותב שמדברי המאור כאן בפירושו לשיטת רב פפא המעמיד את דבריו באופן שקצין את שני המחירים ואמר אם מעכשיו כמחיר הזול ואם לאחר זמן כשוויו

בהקפה מדין פסיקה בהוזלה, וכמו שהקשה מדין זה המלחמות על שיטת רש"י והמאור, תוס' כותב שאסור לקצוץ מחיר להקפה במוצר שיש לו שער, מכיוון שבדבר שיש לו שער ידוע אם קצין מחיר להקפה הדבר נחשב כאילו פירש את שני המחירים, לעומת זאת בדעת המלחמות שאסור לקצוץ מחיר במוכר בהקפה מבואר שאסור זאת גם בחפץ שלא יצא לו השער, וכך מבואר מקושייתו כאן מדין חבילה "ואפילו בדבר שאין השער שלו קבוע כעין חבילה", ואם כן האיסור בקוצב מחיר להקפה אינו מצד שנחשב כאילו קצין במפורש את שני המחירים כדעת התוס'.

התורי זהב (טברסקי. הל' ריבית הקדמה לסי' קעג) כותב בדעת המלחמות שהוא מסכים לדעת התוס' שאם יצא השער הוא נחשב כמפרש, ולכן אסור במוכר בהקפה לאייר בשער שיצא באייר מכיוון שיצא השער, ומהוכחת המלחמות מסוגיית חבילה עולה שלשיטת המלחמות קיימת חומרא נוספת, והיא שגם בלא יצא שער אסור למוכר בהקפה ביוקר במחיר קצוב.

שיטת המלחמות במוכר בהקפה במחיר השוק ומוזיל למזומן

המשנה למלך (פ"ח ממלוה הל"א) כותב "נראה דלא בא למעט דאם היה שוה ק"ך אף שאמר לו אם מעכשיו במנה ואם לאחר זמן בק"ך שיהא מותר ליקח ק"ך, דזה אינו, דכיון דפירש הו"ל אותו התוספת רבית". כלומר המוכר בהקפה ופירש שני מחירים, אחד למזומן ואחד להקפה, הדבר אסור למרות שהמחיר להקפה זהה למחירו הנוכחי של החפץ והוא רק מוזיל למזומן. וכותב שם הרעק"א בגיליון שכך כתב המלחמות בסוגייתנו, וכוונתו לדברי המלחמות

- ביאורים ועיונים -

- מותר, ודברי רב פפא לא נדחו לגמרי, אלא
שהגמרא דחתה את דבריו מהטעם שאם היה
ללקוחות כסף הם היו יכולים לקנות בזול
בשוק אצל אחרים [ואם כן זהו מחיר החפץ
ואינו נחשב כמוזיל לו], ולא מטעם שאם היה
להם כסף הם היו קונים מרב פפא עכשיו
במחיר הזול [ובאמת אסור גם במוזיל מעכשיו
וקוצץ את שני המחירים], ומשמע שבכך
שפוסק אם מעכשיו במחיר הזול אין בכך
ריבית.
ובספר מלוה ה' (ח"א עמ' שצב) כותב שבשאלה
זו נחלקו המלחמות והמאור כאן.

סוגיית טרשא דרב חמא (סו, א)

המאור (לו, ב)

[א] וטרשא דרב חמא שריא אף על גב דקץ ליה ואף על פי שהאחריות הדרך על הלוקח^א ודאמרינן מ"ט מינח ניחא להו דליקום ברשותי היינו דכל היכא דממטו ליה לא שקלי מינייהו מכסא ונקטי להו שוקא ופירושי קא מפרש למאי דאמר ניחא להו דניקום ברשותיה כלומר שיקרא שמי עליו^ב וה"ר שלמה ז"ל מפרש שהאחריות הדרך היה על רב חמא וא"כ לא היה צריך דבר אחר כדתניא^א המוליך חבילה ממקום למקום וכו' ברשות מוכר מותר^ד.

- ביאורים ועיונים -

[א] הקדמה

בסוגיית טרשא דרב חמא מפרש רש"י שרב חמא נתן סחורה לסוחרים במקום הזול ואחריות הדרך נשארה אצל רב חמא, והסוחרים היו מוכרים את החבילה ומשתמשים בדמים ומשלמים לרב חמא לפי מחיר מקום היוקר, ומכיוון שאחריות הדרך על רב חמא לכן אין חוב משעה ראשונה, ואין איסור ריבית משום אגר נטר בקבלת מחיר גבוה. נולדך זו, טרשא דר"ח אינה מכירה בהקפה ביוקר כמו הטרשות הקודמות].

המאור

המאור חולק על פירוש רש"י שאחריות הדרך מוטלת על המוכר, מכיוון שבסוגיית חבילה מבואר שאם האחריות על המוכר אין איסור ריבית, והיתר זה אינו מותנה כלל, ואם כן לא מובן מדוע צריך רב חמא לנמק את הדין בכך שהלוקח מרוויח את המכס. ולכן מפרש המאור שאחריות הדרך מוטלת על הסוחרים, ולשון "ניחא להו דליקו ברשותי" שאמר רב חמא,

בגמרא לקמן (עב, ב- עג, א) כתוב "תנו רבנן המוליך חבילה ממקום למקום, מצאו חברו ואמר לו תנה לי ואני אעלה לך כדרך שמעלין לך באותו מקום, ברשות מוכר מותר ברשות לוקח אסור". ומפרש שם רש"י: ברשות מוכר - אם קבל עליו מוכר אחריות הדרך. מותר - דאין כאן מלוה עד שתמכר, וכל מה שנמכר ביוקר - של בעלים הראשונים הוא. ברשות לוקח אסור - דמהשתא מלוה הוא גביה, ויהיב ליה טופיינא מדמיה בריביתא.

אם כן מבואר בסוגיה זו שבאופן שהאחריות על החבילה היא על המוכר - לא נגמר המקח עד שנמכרה החבילה בשוק ונטלו את דמיה, ואז חלה ההלוואה, אך באופן שהאחריות משעה ראשונה היא על המוליך - נגמר המקח מיד, ודמי החבילה הם חוב על המוליך, ותוספת המחיר שמשלם לבעל החבילה היא אגר נטר.

הערות
א. הרשב"א מביא את דעת המאור וכותב "ונכון הוא", וכן בתוס' רבינו פרץ פירש את סוגייתנו כמאור. ב. ובספר התרומות שער מו' ח"ד אות לא מפרש כמאור ומביא גרסאות ישנות "דניחא להו דלקרו ברשותא" ולי"ג דליקום ברשותא, וכותב שכן פירש בעל המאור. ג. עב, ב. ד. וכ"כ ההשלמה פרק חמישי אות ג', ובמ"מ פ"ט הל' ט' ממלוה כתב בשם קצת מפרשים שאין צריך לשלם על הטורח בחבילה וכ"כ האור זרוע (ב"מ סי' קפד) ומובא גם במרדכי (סי' שיט).

מלחמת ה' (לו, ב)

וּכְתַב עוֹד בַּעַל הַמַּאֲוֵר ז"ל וְטַרְשָׁא דַּרְבַּי חַמָּא שְׂרִיא אָף עַל גַּב דְּקָץ לִיה וְאָף עַל פִּי דְאַחֲרִיּוֹת הַדֶּרֶךְ עַל הַלּוֹקָה

[ב] אִמְרַי הַכּוֹתֵב אֵין זֶה נִכּוֹן שֶׁא"כ רַבִּית גְּמוּרָה הוּא דִּיהִיב לִיה שׁוֹה מֵאָה וּשְׁקִיל מֵאָה וְחֲמִשִּׁין וְאֵין לָהֶם תִּקְנָה בַּמַּכְס אֲא"כ עוֹלָה הַמַּכְס כְּנֻגַּד מֵה שְׁנוֹתֵינִן לוֹ יֵתֵר מִכְּדִי דְמִיָּהּ וְלֹא מִשְׁמַע הַכִּי וְעוֹד דְּלֹא ה"ל לְמִימַר נִיחָא לְהוּ דְּלִיקוּם בְּרִשׁוּתִי. [א] אֲלֹא עִיקַר פִּירוּשׁ בְּזוֹ כְּדִבְרֵי ר"ש ז"ל שְׁבִאחֲרִיּוֹת שֶׁל רַב חַמָּא הִיָּה מוֹלִיכָה וּמֵאִי דְקָשִׁיא לִיה לְבַעַל הַמַּאֲוֵר ז"ל דֹּא"כ לֹא הִיָּה צָרִיךְ דְּבַר אַחֵר דְּתַנִּיא בְּרִשׁוֹת מוֹכֵר

- בִּיאֻרִים וְעִיּוֹנִים -

[ג] רִיבִית מוֹקְדֵמַת – סוּגִיַּת חֲבִילָה וְטַרְשָׁא דַּר"ח

הַמַּלְחָמוֹת מִפְּרָשׁ אֶת הַסּוּגִיָּה בְּדִרְכּוֹ שֶׁל רִש"י, וְכּוֹתֵב שֶׁהַסְחוּרָה נִשְׁאֶרֶת בְּאַחֲרִיּוֹתוֹ שֶׁל רַב חַמָּא עַד שֶׁעַת הַמִּכְר, וְאוֹתָם סוֹחֲרִים הִיוּ רַק שְׁלוּחֵי שֶׁל רַב חַמָּא לְמַכּוֹר אֶת הַסְחוּרָה. הַסִּיבָה לִכְךָ שֶׁרַב חַמָּא מְצִיין שִׁישׁ רוּוח לְאוֹתָם סוֹחֲרִים הַטּוֹרְחִים בַּמִּכְרָה הִיא בְּשִׁבִּיל לְמַנּוּעַ אִיסוּר רִיבִית מוֹקְדֵמַת הַמְּבֹאֲרָה בַּמִּשְׁנָה לְקַמֵּן (סָח, א) שֶׁאִיסוּר לְאִדָּם לְטַרוּחַ עֲבוּר חֲבֵירוֹ בְּשִׁבִּיל שֶׁהִלָּה יִתֵּן לוֹ הַלּוֹוָּאָה, שֶׁדִּבֶּר זֶה אִיסוּר מִשּׁוּם רִיבִית מוֹקְדֵמַת. הַפְתְּרוֹן לְאִיסוּר זֶה הוּא בִּכְךָ שֶׁהַמְלוּוָּה מְשַׁלֵּם לַלוֹוֶה עֲבוּר הַטּוֹרַח. וְלִכְךָ בְּטַרְשָׁא דַּרְבַּי חַמָּא צִיין רַב חַמָּא שֶׁהַסּוֹחֲרִים הִיוּ טוֹרְחִים בַּמִּכְרָת סְחוּרָתוֹ שֶׁל ר"ח בְּכַדִּי לִיטוֹל אֶת דְּמֵי הַמִּכְר כֶּהַלּוֹוָּאָה וְכָל הַרוּוח מִהַמִּכְרָה שִׁיךְ לְרַב חַמָּא, וְרַב חַמָּא מְסַבֵּיר שִׁישׁ לְסוֹחֲרִים רוּוחִים אַחֲרֵים מִהַהֲעַסְקוֹת בַּמִּכְרָה, וְרוּוחִים אֱלוֹ מִשְׁמָשִׁים

מִשְׁמַעוֹתָה הִיא שִׁיקְרָא שְׁמִי עַל הַסְחוּרָה וְלֹא שֶׁהַסְחוּרָה בְּרִשְׁתּוֹ וּבְאַחֲרִיּוֹתוֹ שֶׁל ר"ח. (וְלִהְלֵךְ בְּעִיּוֹנִים יְבוֹאֵר מְדוּעַ אֵין אִיסוּר רִיבִית לְשִׁיטַת הַמַּאֲוֵר)

[ב] דְּחִיַּת שִׁיטַת הַמַּאֲוֵר - רוּוח הַמַּכְס אֵינוֹ מוֹנֵעַ אֶת אִיסוּר הַרִיבִית

הַמַּלְחָמוֹת דּוֹחָה אֶת פִּירוּשׁוֹ שֶׁל הַמַּאֲוֵר בְּסוּגִיָּה, מְכַוֵּן שֶׁכֹּאשֶׁר הָאֲחֲרִיּוֹת מוֹטֵלֶת עַל הַלּוֹקָה חַל הַמִּכְר וְקִיִּים חוֹב מִשְׁעָה רֵאשׁוֹנָה, וְנִטִּילֶת מַחִיר גְּבוּהָ מִמַּחִיר הַחֶפֶץ בַּמָּקוֹם זֶה הִיא רִיבִית גְּמוּרָה גַּם אִם קִיִּים רוּוח מְסוּיִם לְלּוֹקָה בִּכְךָ שֶׁנִּפְטָר מִהַמַּכְס. וְכּוֹתֵב הַמַּלְחָמוֹת שֶׁמִּכְרָה בִּיקוּר מוֹתֶרֶת רַק אִם הִיָּה רוּוח הַפְטוּר מִהַמַּכְס שׁוּוֹה בְּעֶרְכּוֹ לְשִׁיעוּר הַתּוֹסַפֶּת בַּמַּחִיר, אֲךָ לֹא מִשְׁמַע כֵּךְ בְּסוּגִיַּתָּנוּ. בְּנוֹסֶף, כּוֹתֵב הַמַּלְחָמוֹת שֶׁלְשׁוֹן הַגְּמָרָא "לֹא נִיחָא לְהוּ דְּלִיקוּ בְּרִשׁוּתִי" אֵינָה מְתִישֶׁבֶת כָּלֵל עִם פִּירוּשׁוֹ שֶׁל הַמַּאֲוֵר שֶׁהָאֲחֲרִיּוֹת מוֹטֵלֶת עַל הַלְקוּחוֹת.

ה. וּמִסְבִּיר הַחִידוּשִׁי מִהֶרָא"ל צִינץ (וִי"ד קָסוֹ ס"א ס"ק א) בְּדִבְרֵיו "וּבִיאֹר דְּבִרְיוֹ דְּכִיּוֹן דֶּה־אִיסוּר זֶה שְׁמוּכָר סְחוּרָתוֹ יוֹתֵר מִכְּדִי דְּמִיָּה, וְכִיּוֹן דֶּאֱפִילוֹ תִּצְרֵף הַנַּחַת הַמַּכְס אֵינוֹ כְּדִי דְּמִיָּה אִם כֵּן סוּף סוּף נוֹטֵל יוֹתֵר מִכְּדִי דְּמִיָּה, וְמֵה לִי נוֹטֵל סֵלַע יוֹתֵר מִכְּדִי דְּמִיָּה אוֹ שְׁתֵּים, וְלִכְן נִהִי דְנִחְשׁוֹב דֶּהָא דְשִׁבְקִי לְהוּ מִכְסָא יִהְיֶה שׁוֹה סֵלַע, מִכָּל מָקוֹם כִּיּוֹן דֶּאִינוּ שׁוֹה כָּל כֵּךְ כְּפִי מֵה שְׁמִיָּקֵר הַסְחוּרָה אִם כֵּן מִכָּל מָקוֹם נוֹטֵל יוֹתֵר מִכְּדִי דְּמִיָּה". ו. רִש"י בְּד"ה "אִמְרַי רַב חַמָּא". ז. עַג, א.

מותר נראה לי דהתם כגון שאמר לו אני אעלה לך כך וכך שהוא שער של אותו מקום ואם אוכל להרויח יותר בטרחי ועמלי שלי הוא^א מותר דהואיל ואינה עכשיו הלואה עד אותו מקום ושקיל בטרחיה ההוא טופייאנא אף על גב דאפשר דלא רווח טפי שרי דטורח הוא שמא ירויח והכא שלוחיו של רב חמא היו וכל מה שמרויחין שם נותנין לו ואין נוטלים כלום בשכר עמלן ומחזי כרביית כמי שאמר לחבירו הולך חבילתי למקום פלוני או עשה עמי מלאכה בשביל שאלוך שאסור דומה זה למשנתנו^ט **אין מושיבין חנוני למחצית שכר אא"כ נותן לו שכרו כפועל** אלא דאמר רב חמא האי דטרחי בשבילי משום דשבקי להו מכסא פ' (מג) כסא' דנפשיהו שאומרי' שהן שלוחיו ואין נותנין מכס נפשם וג"כ בחזירתם אין נותנין מכס ממה שקנו שם ונקטי להו שוקא נמי בין בהליכה בין בחזרה הואיל ושלוחיו היו ומשום הכי מותר.

[^ד]ומצאתי בדברי רב יצחק בר ראובן אלברגלונ"י ז"ל שכ' נמצאת לרבינו האי גאון ז"ל הלכה בזו בתשובותיו שפי' ואני אעלה לך כדרך שמעלין באותו מקום ואני אוליכם למקום אחר או לאותו מקו' ומובטח לי שאמכור אותה ע"י מעט מעט וארויח.

- ביאורים ועיונים -

כתשלום עבור טרחת הלווה, ולכן אין במקרה זה איסור ריבית מוקדמת.

דחיית שיטת המאור בדין חבילה

בניגוד לדברי המאור שההיתר של "ברשות מוכר" בדין חבילה אינו מותנה כלל, כותב

[ד] רב האי גאון

המלחמות שבסוגיית חבילה נאמר ההיתר של "ברשות מוכר" במקרה בו הסוחרים נוטלים את הסחורה בכדי לנסות למכור אותה במחיר הגבוה יותר מהמחיר שהתחייבו לבעל הסחורה, והטרחת שלהם אינה בשביל קבלת ההלוואה אלא בשביל להרוויח את אותה תוספת מחיר אפשרית [בשונה מהמקרה המובא בסוגייתנו שכל רווח המכירה לר"ח], והם טורחים עבור עצמם, ולכן בעסקה זו אין איסור ריבית מוקדמת. [אם כן קיימות שתי נקודות מחלוקת בין המאור

למלחמות בסוגייתנו א. האם יש איסור ריבית כאשר הסחורה באחריות הלוקח משעה ראשונה והוא נפטר מהמכס. ב. האם יש איסור ריבית מוקדמת כאשר האחריות נשארת עדיין אצל המוכר.]

המלחמות מביא את שיטת רב האי גאון המפרש בדין חבילה שלא מדובר כלל באופן שהמוכר מלווה ללוקח את דמי הסחורה לאחר שמוכר אותה באותו מקום, אלא שבדעתו להרוויח בעסק זה יותר ממה שהיה בעל החבילה עצמה היה מרוויח, או משום שילך למכור אותה במקום אחר או משום שימכור מעט מעט ולא בחבילה אחת כפי שהיה בדעתו של בעל החבילה לעשות. ובדומה להסבר המלחמות לדין חבילה.

הערות
ח. לעומת זאת רש"י שם בד"ה "מותר" כותב שכל מה שנמכר של בעלים הראשונים הוא. ט. סח, א. י. בדפו"ר ובד"ב מכסא. ובד"ו מנכסא.

[ה] וחכמי הצרפתים מפרשים^א **ברשות מוכר מותר** כשנותן לו שכר עמלו והוצאת הדרך והיינו **ברשו' מוכר** שאין הלה אלא שליח בעלמא ונוטל שכרו אבל באחריות מוכר וטורחו של לוקח ודאי אסור.

- ביאורים ועיונים -

[ה] תוס' מסביר בדין חבילה כמלחמות אין איסור ריבית מוקדמת. וכותב המלחמות המלחמות מביא את שיטת התוס' לקמן שהמילים "ברשות מוכר" אינם מתייחסות בסוגיית חבילה המפרש שההיתר של "ברשות מוכר" מותנה בכך שהמוכר משלם שכר עבור אותה טרחה, ואותו לוקח נחשב כפועל של המוכר ולא כטורח עבור קבלת ההלוואה, ולכן

עיונים

מדוע אין איסור ריבית בטרשא דר"ח לשטת המאור

איסור ריבית כלל. אולם פשט דברי המאור אינו מורה שקיים חילוק בין סוגייתנו לסוגיית חבילה.

תוס' רבינו פרץ מפרש כמאור שבטרשא דר"ח האחריות על הלוקח משענה ראשונה ומקשה "וכי מותר להלוות את חברו בריבית מהאי טעמא שירווח באותן מעות?" ומתיר "דשאני הכא דהרווח בא מחמת המעות". ואולי כוונת תוס' ר"פ שמעות אלו ערכם יותר גדול מסתם מעות מפני ש"הרווח בא מחמת המעות", ולכן אין ריבית בתוספת המחיר.

הריטב"א בחידושיו כאן כותב "והם ז"ל פירשו דהכא האחריות היה על הלקוחות אף בהליכה, ומשום דתניא המוליך חבילה ממקום למקום וכו' דבאחריות לוקח אסור, הוצרך לומר טעם דשאני הכא דניחא להו דליקום ברשותיה, כלומר שיקרא שמו עליה, כי הם יודעים כי רב חמא מכרה להם והם עתידים לפרעו עדיין מדמי הסחורה, לא שיהא כן התנאי, אלא שכן המנהג על הרוב, ומפני כן נקטי להו שוקא ושבקי להו מיכסא כדי שירצו התגרים לסחור

המלחמות מקשה על שיטת המאור, שלפי דבריו בטרשא דרב חמא הסחורה היא באחריות הלוקח, ואם כן המכר נגמר בשענה ראשונה ומאותו זמן חל החוב, ומדוע אין איסור ריבית בקבלת מחיר גבוה. הטעם המובא בגמרא שהעסקה משתלמת ללוקח אינו יכול להתיר את איסור הריבית, שהרי כל הלוואה בריבית זו עסקה שיש בה תועלת מסוימת ללווה, ולמרות זאת אסרה תורה את הריבית.

המיוחס לריטב"א כותב בדעת המאור בסוגייתנו "אך הרב בעל המאור פי' **דלאו מכר הוה אלא פקדון שברשות הלוקח אזלי** ואעפ"כ ליכא רבית דניחא ליה דקאי ברשות' דהיינו ברשות רב חמא שיקרא שם רב חמא עליו דכל היכא דאזלי שבקי להו מיכסא...". ולדרך זו אין מכר בשענה ראשונה, אלא הסוחרים הם שליחי של רב חמא שקבלו עליהם אחריות מוגברת [והאחריות אינה מלמדת על הבעלות], ולכן אין

הערות **יא.** עג, א תוס' ד"ה "ברשות" וכן בסוגייתנו בד"ה "ונקטי" מפרשים כמלחמות שנקטי להו שוקא בשביל הטורח.

- ביאורים ועיונים -

מקום, והוא עושה חסד עם אותו שליח בכך שנותן לו ללכת ולמכור, ולכן המוכר לא מרוויח מהליכת השליח, ואין כאן ריבית מוקדמת.

בשיטת המאור נראה, שההיתר של "ברשות מוכר" שנאמר בדין חבילה הוא היתר גורף שאינו מוגבל רק למקרה בו המוכר עושה טובה לשליח או שהשליח אינו מתנה את הטרחה בקבלת ההלוואה, ולכן לא ניתן להתאים את דבריו עם הב"ח או הב"ח.

הט"ז כותב (סי' קעג ס"ק כד) "ולע"ד נראה דבזה לא יצאנו עדיין מאיסור רבית, אלא טעמא דהלוקח טרח בשביל עצמו כדי שיגיע מעות לידו ואין זה שכר הלוואה, אלא הוא טורח לעצמו ומשתדל לו מן הפירות מעות, ואף על גב דגם להמוכר יש הנאה מזה אין זה אוסר במידה, כיון שגם להלוקח יש הנאה. וזה פשוט לקמן סי' קע"ז דלא איכפת לן בצירוף הנאת שניהם...". ואם כן הט"ז מחלק בין ריבית מוקדמת שבה אין קשר בין הטרחה להלוואה, ובין דין חבילה שבה השליח טורח בשביל להשיג לעצמו מקור מימון להלוואה על ידי המכירה, ובמקרה זה כותב הט"ז שאין איסור ריבית מוקדמת מכיוון שנחשב לטורח גם עבור עצמו ולא רק עבור המלווה.

היסוד שכותב הט"ז יכול להסביר את דברי המאור בחבילה וכן בטרשא, מכיוון שבמקרים אלו ההלוואה היא מדמי החפץ שאותו מכר השליח, ולכן אין במקרה זה איסור ריבית מוקדמת.

עמו וגם שיפרעוהו בעין יפה, ויותר הוא טוב להם כשלא פרעוהו מיד ונתן להם זמן עד החזרה, דמשום הכי זבני לה לזמן ההוא ביוקר ולא משום אגר נטר לי, וכיון דליכא אגר נטר לי שרי". הריטב"א כאן הולך בדרכו של המאור שאחריות הדרך היא על הלוקחות, ומסביר מדוע לא קיים איסור ריבית במקרה זה על פי יסוד מחודש, והוא שאם הלוקח מוסיף במחיר עבור סיבה צדדית [כהוצלה במכס וכדו'] ולא עבור קבלת מימון לזמן, אין בתוספת המחיר במכר משום דמי אגר נטר. במקרה המובא בסוגייתנו הסיבה שהלוקחים לא פרעו אינה מפני שרצו להמשיך להשתמש בכסף, אלא שרצו ששמו של ר"ח יקרא על הסחורה. וצריך להוסיף שלכאורה זו קולא שנאמרה במכר בלבד שאיסורו מדרבנן.

דין ריבית מוקדמת בטרשא דר"ח וברין חבילה

בדעת המאור צריך לברר מדוע אין איסור ריבית מוקדמת בדין חבילה, והרי אותו שליח טורח בהובלה ובמכירה בשביל קבלת ההלוואה. הבית יוסף (סי' קעג) מביא את דעת האור זרוע הכותב בדין חבילה "אם ברשות מוכר מותר" למרות שאינו נוטל שכר עמלו, ומקשה הב"י שהדבר אסור מדין ריבית מוקדמת, ועונה שהלווה אינו מתנה מראש שהמוכר ילווה לו את דמי המקח, אלא הוא מעצמו לוקח את דמי המכר, ולכן אין בכך ריבית מוקדמת. הב"ח שם כותב שבסוגיית חבילה מדובר על מקרה בו המוכר ממילא היה הולך לאותו

סוגיית ריבית במשכנתא (זו, א)

המאור (לח, ב)

[א] כתב הרי"ף ז"ל **האי משכנתא בנכיתא וכו'** כדכתיבא בהלכות [ב] ולי נראה תריצתא דשמעתא דמשכנתא בלא נכיתא אבק רבית היא אפילו לרבינא וכדחזינן בגמרא דאיזהו תרביט^א **אמר ליה רבינא לרב אשי הרי**

- ביאורים ועיונים -

[א] הקדמה

האם הם אבק ריבית מצד שלא קץ או מצד שזו עסקת מכר, והגמרא פוסקת שגם במשכנתא לא מוציאים. והגמרא כותבת שרבינא הוציא פירות במכר עם תנאי, ולכאורה לשיטתו כל שכן שמוציאים פירות מהמלווה במשכנתא. אולם תוס' כותבים שרבינא הוציא את הפירות מצד דין מחילה בטעות (גזל) במכר שבטל, ולא מצד איסור ריבית, מכיוון שפסקנו לעיל (סב, א) שאין מחזירים פירות של משכנתא בלא נכיתא.

בסוגיית הגמרא לעיל (סב, א) כתוב שבמשכנתא בלא נכיתא - בדיננו אין מוציאים ממלווה ללווה, כלומר שאין מוציאים מהמלווה את פירות השדה הממושכנת שאכל, ובסוגייתנו (סו, ב) דנה הגמרא על שדה שניתנה כמשכון על הלוואה, ובהקנאת המשכון ישנו פגם של "אסמכתא", מה דינם של פירות השדה הממושכנת שאכל המלווה, ופוסק רב נחמן שהפירות חוזרים, והגמרא מקשה שהרי רב נחמן סובר שמחילה בטעות נחשבת למחילה, ומתרצת שבמשכנתא הדין שונה משום שזו הלוואה ונוטל את פירות המשכון, ומפרש רש"י שמוציאים את הפירות מדין ריבית ולא מצד מחילה בטעות.

ישוב הסתירה בדעת רבינא

המאור מביא את שיטת הרי"ף הפוסק כרבינא במשכנתא בלא נכיתא שמוציאים את הפירות שאכל המלווה,

[ב] ולעומתו המאור פוסק שהפירות דינם כאבק ריבית בלבד, וכמו שכתוב בסוגיית הגמרא לעיל (סב, ב), והמאור הולך בדרכם של התוס' בסוגייתנו וכותב שרבינא הוציא את הפירות רק ממכר [ולא מהלוואה] שבטל מצד דין מחילה בטעות [ולשיטתו גדר המכר ב"את ונוולא" הוא שהמכר בטל לגמרי ואינו מכר בתנאי], וכן במשכנתא על הלוואה שלא נקנתה למלווה מפני פגם של אסמכתא [כמקרה של "הלווהו על שדהו" בסיפא של המשנה] והמלווה אכל את הפירות - מוציאים את הפירות מצד דין מחילה בטעות, ומדיני גזל

בהמשך הסוגיה מובא המקרה של "נוולא ואחי" שפסק בו רבה בר רב הונא ש"לא סמכא דעתיה", ובראשונים מובאות שתי דרכים בהסבר הדין: א. המכר חל עם תנאי שכאשר המוכר ירצה ויחזיר את הדמים יחזור המכר. ב. המכר כלל לא חל מכיוון שלא סמכא דעתיה. ולגבי הפירות שאכל הלוקח אם בטל המכר, פוסק רבה בר רב הונא שהם כאבק ריבית ואינם יוצאים בדיינים. ואב"י שואל מה הדין לגבי פירות משכנתא על הלוואה, שנידון זה תלוי בטעם הדין של הפירות במכר שבטל

משכנתא בלא נכיתא וכו' וכי עביד רבינא עובדא וחשיב ואפיק פירי בזביני
דאסמכתא ומשכנתא דאסמכתא נמי דומיא דמתניתין^ב דהלוהו על שדהו וכו'
והלכתא כותיה בתרוייהו כיון דאסמכתא היא ומחילה בטעות לא הויא מחילה.
[א] ואי קשיא לך הא קי"ל דמחילה בטעות הויא מחילה בזביני כמימריה דרב
נחמן בפירות דקל^ג יש להשיב שאני הכא כיון דהדרה ארעא למרה והדרה
זוזי למריה הויא לה כי הלואה ואסירא.

- ביאורים ועיונים -

ולא מצד דיני ריבית (ובהמשך תובא אפשרות נוספת בטעם הדין). לפי המאור "רבינא אפיק פירי" במכר כעין "את ונוולא" ולא במשכנתא "סתם" (וכשיטת תוס' וכו"ת בספר הישר).

[ג] ישוב הקושי מדין מחילה בטעות

המאור מקשה על דינו, שהרי קי"ל כרב נחמן במוכר פירות דקל שלא באו לעולם שלא נקנו ללוקח, ואכל הלוקח את הפירות, שמחילה בטעות נחשבת מחילה. תירוצו של המאור אינו ברור דיו, וניתן להעלות שתי דרכים בהסבר תירוצו:

מחילה בטעות נחשבת למחילה, אך באופן שיש איסור ריבית בדבר [שהמעות הם הלוואה ואם יזכה בפירות יעבור באיסור ריבית] יש אומדנא דמוכח שאין בדעת המוכר למחול על הפירות ולכן מוציאים את הפירות מדין גזל. [וכהסבר הנמו"י הכותב "דבהלוואה אנן סהדי דלא ניחא ליה לאיניש למעבד איסורא ואי הוה ידע דזביני בטילי והויא הלוואה לא הוה שביק ליה למיכל משום איסור ריבית והלכך ליכא מחילה כלל"].

הרשב"א כותב בשם הרז"ה "דדווקא בזביני הוא דחשיב ואפיק ודלא כרבה בר רב הונא, אבל משכנתא אפילו באתרא דמסלקי לרבינא ליכא משום ריבית קצוצה". ואם כן הוא נוקט

בדעת המאור שרבינא הוציא את הפירות מצד איסור ריבית, ובמכר שבטל יש איסור ריבית יותר חמור מאשר באכילת פירות משכון על הלוואה.

בדבריו לא מבואר טעם הדין, אך עניין זה מתברר יותר בדבריו של הב"י (חו"מ סי' רז) המביא את דברי תלמידי הרשב"א: "והר"ז (בעל המאור לח, ב מדה"ר) פירש דבזביני עבד עובדא אבל לא במשכנתא, דמשכנתא לרבינא לאו רבית קצוצה הוא דמשכנתא מכר ליומיה הוא, אבל זביני כיון שהוא מתבטל לאו מכר הוא אלא הלוואה, והביא ראיה מדאמרינן בריש פרקין (סב, א) אמר ליה רבינא לרב אשי והא משכנתא בלא נכיתא דבדיניהם מוציין מלוה למלוה ובדיניהם אין מחזירין". ובסיכום שיטת הראשונים שם כותב הב"י "ולהרז"ה והרא"ש פירות שאכל אחר שלש יוצאים בדיינים להרז"ה משום דהווי רבית קצוצה". (ולהלן בעיונים יבואר מדוע משכנתא באתרא דמסלקי היא מכר ליומיה). וצריך להוסיף גם שבפירות דקל גוף המקח הוא בפירות, ואם הפירות נשארים ביד הלוקח והמעות ביד המוכר אם כן הדבר נראה כמכר, למרות שבאמת לא חל המכר והמעות הם הלוואה, ולעומת זאת במכר שדה שהתבטל מחמת אסמכתא, המכר הוא בשדה עצמה והלוקח אוכל את הפירות מחמת

מלחמת ה' (לח, ב)

ועוד כתב הרי"ף ז"ל האי משכנתא בנכייטא היא וכו' עד כיון דאסמכתא היא ומחילה בטעות לא הוי מחילה

[א]אמר הכותב הא לאו תריצתא דשמעתא היא אלא ערכובתא דשמעתא דזביני דההיא אתתא לאו בטעות הוי דהא ידע איהו דאי הווי ליה זוזי הדרי וכי לא הווי ליה אכלה פירי לדעתיה ואי לאו משום רבית לא מצי מוכר למיהדר ביה עד שיהיו לו מעות ויחזירם לו וכיון שכן ליכא הכא מחילה בטעות כלל אלא כעין משכנתא ועדיפא מינה משום דדמיא לזביני הילכך רבינא דחשיב ואפיק פירי דלא כרבה בר רב הונא בהא כ"ש במשכנתא בעלמא.

[ה]ועוד לדברי בעל המאור משכנתא דאסמכתא מאי ניהו דקרי ליה אביי משכנתא סתמא דאי ממתני' דהלוהו על שדהו זביני דאסמכתא ניהו ואי דאכיל בתורת משכנתא

- ביאורים ועיונים -

הקניין בשדה, ובאסמכתא הקרקע חוזרת למוכר והמעות ללוקח ואם כן הדמים נראים כהלוואה, ולכן לא ניתן להשאיר אצלו את הפירות שהם כריבית.

[ה] מהי "משכנתא דאסמכתא" למאור

מדברי אביי (סז, א) עולה שמשכנתא על הלוואה חמורה מזביני, ולכן המלחמות מבין שרבינא שהוציא פירות מזביני [לפי המאור] הוציא גם ממשכנתא סתם, וכוונת המאור הכותב "וכי עביד רבינא עובדא וחשיב ואפיק פירי בזביני דאסמכתא ומשכנתא דאסמכתא נמי" היא ש"משכנתא" [סתם] שעליה שאל אביי "משכנתא מאי" פירושה לפי המאור משכנתא דאסמכתא, ומתקשה המלחמות שאם מדובר על המקרה המובא במשנה של "הלווהו על שדהו ואמר לו אם אי אתה נותן לי מכאן ועד שלוש שנים הרי היא שלי" ובגמרא פסקנו שזו אסמכתא ולא קנה, אם כן מהי אותה משכנתא שעליה דיבר אביי, והרי אם מדובר

[ד] גדר המכר ב"את ונוולא" ומאיזה טעם

מוציאים פירות

המלחמות שולל את שיטת המאור הסובר שגדר המכר ב"את ונוולא אחי" הוא מכר בטעות, שהרי העסקה ביניהם הייתה ברורה, ולשיטת המלחמות גדר המכר במקרה זה הוא מכר בתנאי שאם יהיו למוכר זוזי המכר יתבטל, ומכיוון שהמכר קיים לכן לא ניתן לפרש שרבינא הוציא את הפירות מדין גזל אלא מדין ריבית. וכותב המלחמות, שמצד איסור ריבית חמורה משכנתא "סתם" יותר ממכר בתנאי כעין "את ונוולא", ולכן אם רבינא הוציא פירות מדין ריבית ב"את ונוולא", כל שכן שיוציא במשכנתא [וכמו שעולה מדברי אביי].

הערות
ד. בפירוש "זר זהב" על ספר המכריע (עמ' 186 אות ב) כותב על דברי המלחמות "ולדעתי אין מזה שום השגה, חדא דהא לא קאמר הרז"ה דמשכנתא דאביי מיירי במשכנתא באסמכתא רק דקאמר דרבינא דאפיק פירי הוא בין בזביני דאת ונוולא ובין במשכנתא באסמכתא".

עד ג' שנים ודאי לא הדר דמשכנתא גמורה היא ומאי דאכיל מכאן ואילך זביני בטעות נינהו ולא משכנתא אלא אסתם משכנתא איתמר דומיא דשמעתתא דאתמר עלה בסמוך. [ו]אלא שיש לבעלי הסברא הזו לומר רבינא אחמיר בהנייה זביני טפי ממשכנתא אף על גב דאביי חמירא ליה משכנתא טפי מהני זביני ומ"מ אין הענין עולה להם כהוגן דמשכנתא גופא הלואה היא יותר מהני זביני דאסמכתא וכיון דבהני זביני חשבת ליה רבית קצוצה ה"נ קצוצה היא כדפרישית וא"ת לאו משום דהוי רבית קצוצה אלא שאין מחילה בטעות מחילה בהלואה אסירא א"א לומר כן לפי שאין כאן אלא מחילה גמורה בדעת שלימה כדפרישית לעיל תדע דהא מימר קאמרי' בגמ' בהדיא **כרבית קצוצה הוי ויוצאה או דילמא כאבק רבית הוי ואינה יוצאה** אלמא פשיטא להו לכ"ע שאם אינה רבית קצוצה אינה יוצאה.

[ז]תדע! דהא תנן בפרק בני העיר¹ **אין מוכרין בהכ"נ אלא תנאי אימתי שירצו יחזירו**

- ביאורים ועיונים -

על הפירות בתקופה של תוך הג' שנים, אם כן הפירות הם פירות של משכנתא רגילה [שפסק המאור שאין מוציאים], ואם מדובר על הפירות לאחר הג' שנים שאוכל מטעם שקנה את השדה, אם כן אלו פירות של מכר בטעות ולא של משכנתא באסמכתא, ולא מובן מהם הפירות של "משכנתא באסמכתא". ולכן מסיק המלחמות שדברי אביי "משכנתא מאי" נאמרו על סתם הלואה עם משכנתא.

ברם, בשיטת המאור עצמו נראה שרבינא לא הוציא פירות מאותה "משכנתא סתם" של אביי, אלא רק מפירות "זביני".

[ו] האם זביני חמור ממשכנתא

המלחמות כותב שלמרות שבדברי אביי מבואר שמשכנתא חמורה מזביני שבטל, ואם מוציאים מזביני כ"ש ממשכנתא, מ"מ ניתן לומר שהמאור סובר שרבינא חולק בעניין זה על אביי וסובר שזביני חמור ממשכנתא, ולכן הוציא פירות ממשכנתא בלבד.

[ז] הוכחה לגדרו של מכר בתנאי מדין

מכירת בית כנסת

המלחמות מוכיח שהגדר של מכר בתנאי של

ה. בדפו"ר ובד"ב בהדי. ובד"ו בהני. 1. הרמב"ן בחי' הביא את הגמרא במגילה הערות לדחות את שיטת הר"ח, אך לא הרחיב בראיה כמו שהאריך במלחמותיו. 2. מגילה כז, ב.

דברי ר"מ וחכ"א מוכרין אותו ממכר עולם וכו' והויןן בה"י היכי דיירי בה הויה לה כרבית ומפרקין ר"מ בשיטת ר' יהודה אמרה דאמר צד א' ברבית מותר ש"מ תרתי ש"מ זביני בכה"ג מיקנו ליה ללוקח טפי ממשכנתא דאילו הכא לכ"ע שרי למידר בה ואילו במשכנתא אסור כדאמרינן התם^ט האי בי כנישתא משכונא ואוגרא אסור מ"ט בקדושתה קיימא' וש"מ ליכא מחילה בטעות"א דאילו הוה בטעות הוה אסור למידר בגויה דבקדושתיה קאי ואיהו שלא כדין קא דיירא בגויה ובטעות אלא ודאי ליכא טעות אלא מיקנא קני ליה ואפ"ה כיון דמיבטלן זביני בסוף הוה ליה כרבית קצוצה ולר"י דאמר ליכא רבית בכה"ג קיימי זביני עד שיהיו לו מעות ויחזירם לו וה"נ משמע בשמעתא לעיל.

[ח] עוד יש לי להשיב^{יב} מהא"י דגרסינן במס' ערכין^{יג} בדין המוכר שדה ובית בבתי ערי חומה ה"ז גואל מיד וגואל כל י"ב חדש ה"ז כמין רבית ואינו רבית והויןן בה בגמ' ב

- ביאורים ועיונים -

"כשהיו לך דמים תחזיר" הוא של מכר, ואינו נחשב להלוואה למפרע, והמכירה לא חלה כלל אם המוכר החזיר לבסוף את הדמים. וראייתו היא מהגמרא במסכת מגילה הכותבת שניתן למכור בית כנסת רק במכר עם תנאי של אימתי שירצו המוכרים יחזירו, ומבואר מהגמרא שם שבשביל שהלוקח יוכל להשתמש שימוש חולין בבית הכנסת אנו זקוקים למכירה, ע"מ שקדושת בית הכנסת תפקע מהנכס ותעבור לדמי המכר. ולכן בהכרח שאם המוכר מחזיר את הדמים א"א לומר שאיגלאי מילתא למפרע שהמכר בטל מעיקרו והדמים הם הלוואה, מכיוון שאם הדמים הם הלוואה ובית הכנסת הוא משכון - קדושת בית הכנסת לא פקעה (כמבואר בגמרא שם) ואסור היה ללוקח להשתמש בנכס. ומכאן מוכיח המלחמות

[ח] הוכחה לגדר הריבית במשכנתא בלא

נכייטא באתרא דמסלקי מדין בחי ערי

חומה

המלחמות מביא את דברי המאור שמשכנתא בלא נכייטא באתרא דמסלקי זו אבק ריבית בלבד לכולי עלמא ואין מוציאים את הפירות, ודוחה דבריו מהסוגייה בערכין, שהגמרא שם תולה את דין הריבית במוכר בית בבתי ערי

המלחמות מביא את דברי המאור שמשכנתא בלא נכייטא באתרא דמסלקי זו אבק ריבית בלבד לכולי עלמא ואין מוציאים את הפירות, ודוחה דבריו מהסוגייה בערכין, שהגמרא שם תולה את דין הריבית במוכר בית בבתי ערי

הערות **ח.** שם. **ט.** כו, ב. **י.** בתוס' שם בד"ה "אוגרה" לא חילק כמלחמות

כאן בין דין מישכון בהכניס בהלוואה ובין מכירתו. **יא.** החתם סופר בחי

(סז, א ד"ה משכנתא) מתרץ את דעת המאור, שב"א"ת ונוולא" אין דעת המוכר למכור לגמרי ולכן התנה, משא"כ בבית הכנסת שדעתו למכור לצמיתות אלא שנאלץ להתנות בגלל תקנת חכמים שלא לזלזל בקדושת בהכניס, ואם כן למד במאור שבאת ונוולא המכר הוא מכר בתנאי. **יב.** גם ראה זו

הביא הרמב"ן בחי' כנגד שיטת הר"ח. **יג.** בדפו"ר מיהא. ובד"ב וד"ו מהא. **יד.** לא, א.

והא (ד)תניא^{טו} ה"ז רבית גמורה אלא שהתורה התירתה א"ר יוחנן ל"ק הא ר' יהודה הא רבנן דתניא הרי שהיה נושה בחבירו מנה ועשה לו שדהו מכר וכו' עד מאי בינייהו אמר אביי צד אחד ברבית איכא בינייהו רבא אמר דכ"ע וכו' וש"מ משכנתא בלא נכייטא באתרא דמסלקא רבית גמורה היא שהרי בית בבתי ערי חומה עד שנים עשר חדש משכונא הוא לגמרי באתרא דמסלקי שאם מביא לו מעות כל שעה שירצה מסלקו ותניא הרי זו רבית גמורה אלא שהתורה התירתה בבתי ערי חומה אבל לא במקום אחר גם בירושלמי בפרקין^{טז} היא שנויה מפורשת כאן התירו התורה אבל במקום אחר לא.

[טו] ואם תשאל אם כן קשיא ברייתא לרבה בר רב הונא תשובתך הוא סבר תנאי היא^{יז} שהרי לדברי רבא דאמר צד אחד ברבית אסור לדברי הכל תנאי דעלמא היא דתנא דמתני' סבר זביני ניהו ורחמנא הוא דאוקמיה אפדיון ו(בחזור) [כחזור]^{יח} ומוכר[ן] היא אי נמי כמין רבית לאו דוקא אלא לומר שאינה רבית שהתורה התירתה ומאי דסתיים מתני' פריש ברייתא מיהו רבא^{יט} דאמר משכנתא אבק רבית סבר תנאי היא וס"ל כתנא דמתני' דאמר הרי זו כמין רבית ואינה רבית.

[יז] מ"מ למדנו לפי דרכנו שיש תנא שהוא אומר דרבית קצוצה היא ורבינא סבירא ליה

- ביאורים ועיונים -

חומה במחלוקת רבי יהודה ורבנן בהלוואה שבה הלווה משכן שדהו למלווה ואמר לו שאם לא יפרע עד זמן פלוני תהיה השדה של המלווה, ונחלקו התנאים האם המלווה מותר באכילת פירות. ואם כן מבואר שגדר העסקה בבתי ערי חומה היא הלוואה, והבית הוא משכנתא בלא נכייטא באתרא דמסלקי, שהרי המוכר יכול לפדות כל רגע, והגמרא שם כותבת שלמ"ד "צד אחד בריבית אסור", הריבית בבתי ערי חומה היא ריבית קצוצה של תורה.

[ט] המלחמות מביא מהסוגיה בערכין ראייה לשיטתו שרבינא הוציא פירות במשכנתא מדין ריבית קצוצה. אך גם לדבריו קשה, שהרי רבה בר רב הונא לא הוציא פירות מכיוון שסבר שבמשכנתא זו הפירות הם אבק ריבית בלבד,

ואם כן כיצד הוא מיישב את הברייתא בערכין שם הכותבת שהריבית בבתי ע"ח היא מהתורה. ומתוך המלחמות, שלדברי רבה בר רב הונא צריך לומר שזו מחלוקת תנאים בשאלת ההיתר של לא קץ, וכמו שעלינו לבאר בדעת רבא שהמשנה והברייתא בערכין "תנאי היא", שהרי רבא בסוגיה בערכין הסובר שלכו"ע צד אחד ברבית אסור יאלץ להסביר שהמשנה בערכין הכותבת שהריבית בבתי ע"ח מדרבנן והברייתא הכותבת שזו ריבית דאורייתא חולקות בשאלה מהו גדר העסקה בבתי ערי חומה, האם זו הלוואה עם משכון או שזו מכירה עם זכות פדיון.

[י] ומסיים המלחמות, שמהסוגיה בערכין למדנו שיש תנא הסובר שמשכנתא בלא נכייטא

הערות
טו. שם בגמרא והתניא, ובדפו"ר והא תניא, ובד"ב ובד"ו והא דתניא.
טז. הל"ב. יז. וכ"כ בחידושים. יח. דפו"ר וד"ו ובחזור. וד"ב וכחזור.
יט. לכאורה כוונתו לרבה בר רב הונא כאן ולא לרבא.

כוותיה וסוגיין נמי התם דלכ"ע רבית קצוצה היא ואילו לדברי בעל הספר הזה ז"ל לדברי הכל משכנתא אבק רבית היא ואף על פי שיש מפרשים אחרים שאמרו כן [יא] גם רב חננאל ז"ל אמר כן דמשכנתא קילא מזביני בכה"ג כמו שכתב בהלכות אבל אנו אין לנו אלא דברי רבינו הגדול ז"ל והוא האמת.

[יב] ומאי דאקשו ממאי דאמרינן^{כא} והרי משכנתא בלא נכייטא דבדיננו אין מחזירין התם באתרא דלא מסלקי^{כב} וקיל טפי איסורא כדמוכחא שמעתא שהוא כמוכרה לו הילכך לא היא אלא אבק רבית וכן פרש"י ז"ל^{כג} והאי דהוינן לה סתם משום דבדיניהם אין מסלקין הן בכל מקום ועוד משום דרבינא לא קים ליה סבריה דרב ספרא במשכנתא אי כדידיה אי כרבה בר (אבוה)^{כד} [רב הונא] וקאמר דמ"מ במשכנתא בלא נכייטא מיפרי^{כה} כלליה ודיקא נמי דקאמרינן איהו בתורת זביני אתי לה כלומר הואיל והם אין מסלקין עד שיבא זמנו הרי הוא כמוכרם לו עד אותו זמן.

- ביאורים ועיונים -

באתרא דמסלקי זו ריבית קצוצה והתורה התירה באופן מיוחד בבתי ערי חומה, וכדעה זו נוקט רבינא בסוגייתנו, ואילו המאור נוקט שלכל שיטות האמוראים בסוגייתנו משכנתא זו היא אבק ריבית בלבד, בניגוד לפשט הסוגיה בערכין שעולה ממנה שלחלק מהדעות זו ריבית קצוצה.

[יא] וכותב המלחמות שגם הר"ח נקט שמשכנתא בלא נכייטא באתרא דמסלקי זו אבק ריבית ורבינא הוציא רק בזביני, והמלחמות כותב שהדעה שהביא הר"ף "ואיכא מאן דסבירא ליה כרבינא בזביני בלחוד אבל משכנתא אבק ריבית היא ומוקים להא במשכנתא בלא נכייטא", היא שיטת רבינו חננאל.

[יב] הסבר הסוגיה בדף סב

היסוד לשיטת המאור והר"ח הוא מהסוגיה לעיל (סב, ב) שם מבואר שאין מוציאים פירות

הערות
כ. גם בחי' זיהה את ר"ח כדעה שהביא הר"ף ב"ואיכא מאן דס"ל וכו' ".
כא. סב, א. **כב.** וכ"כ הרא"ש (סי' ד) בשם הראב"ד. **כג.** סב, ב ד"ה "אינהו". **כד.** כך כתוב בכל הדפוסים, ובגמרא כתוב בר רב הונא וכן גרס המלחמות לעיל.
כה. בדפו"ר מיפריק. ובד"ב מיפרך.

- ביאורים ועיונים -

המלחמות מדייק כסברתו מהגמרא שם בתורת זביני אתי לה", שמשכנתא באתרא דלא הכותבת לגבי משכנתא בדיני האומות "אינהו מסלקי גדרה כמכר.

עיונים

שיטת המאור - הוצאת פירות מדין גזל או מדין ריבית

מתחילת דברי המאור נראה שהסיבה להוצאת הפירות היא משום מחילה בטעות ההופכת את אכילת הפירות לגזל. אך בסוף דבריו המאור מתקשה שקיי"ל שמחילה בטעות אינה מחילה, ומתיר שכן "הוא ליה כי הלוואה ואסירא". ויש לדון האם בדבריו אלו נראה שהסיבה להוצאת הפירות היא מדין ריבית ולא מדין גזל. לכאורה נראה שכך הבין הרשב"א וכן תלמידי הרשב"א המובאים בב"י בחו"מ, וכן נראה לכאורה שלמד המלחמות בדעת המאור. אך הסבר זה אינו תואם כלל לרישא של דברי המאור, הכותב שהדין במקרה זה מבוסס על מחילה בטעות. ולכן יותר נראה שכוונת המאור היא שמשום איסור ריבית אין המוכר מוחל על הפירות, ולכן למרות שבסתם מכר הדין הוא שמחילה בטעות היא מחילה, מכל מקום במקרה זה מחילה בטעות אינה מחילה.

משכנתא מכר ליומיה

תלמידי הרשב"א המובאים בב"י כותבים בשם הרז"ה לחלק בין מכר שבטל להלוואה עם משכנתא, שמשכנתא היא "מכר ליומיה" ולכן אכילת הפירות אינה ריבית. אולם לכאורה קשה, שהרי מדובר באתרא דמסלקי, ומהגמרא (סז, ב) עולה שמשכנתא באתרא דמסלקי אינה כמכר.

כעין דברי תלמידי הרשב"א, כתב בשו"ת מוהרי"ט (ח"א סי' קמד) "וכל כיוצ"ב ממני המשכנתות שאוכלין פירותיהן שאין בהן איסור אלא מדבריהם, דמכירה לשעתא היא ומדידהו

קאכלי", ואם כן גם משכנתא באתרא דמסלקי היא כמכר ליומיה. ולשון דומה הביא גם הרשב"א בשם הראב"ד לעיל (דף סו בד"ה "ורב נחמן"). ובעל המאור עצמו כתב לעיל "דמשכנתא כיון דשכונה גביה שייכא בתורת זביני ולא מסלקין ליה לעולם בלא זוזי אפילו בלא נכיתא דכל סילוקי בלא זוזי אפוקי מיניה הוא", ואם כן כל משכנתא יש בה צד קניין למלווה, ולכאורה גם אם לעניין דיני ירושה וגביית בע"ח אין משכנתא באתרא דמסלקי כמכר ולא ניתן לראות את המלווה כמוחזק כעת בממון, מ"מ לעניין ריבית דרבנן ניתן להקל ולראות את משכנתא באתרא דמסלקי כמכר, ואת הפירות שאכל בעבר כאילו נטל אותם בתורת קניין ולא בתורת ריבית. וצריך להוסיף לפי"ז, שאע"פ שהעסקה במשכנתא בין דמסלקי ובין בדלא מסלקי היא אותה עסקה, מכל מקום המסלקי זו סיבה לביטול המוחזקות בממון. ניתן להבין את סברת ההיתר במשכנתא מטעם "מכר ליומיה" בשתי דרכים: דרך אחת שהובאה לעיל בדברי תשובת מוהרי"ט היא, שמפני שיש צד קניין למלווה במשכנתא לכן הוא נחשב לאוכל משלו ולא לנוטל ממון מהלווה. והדרך השניה היא, שמשכנתא מכר ליומיה זו סיבה להגדיר את העסקה כמכר ולא כהלוואה, ולכן חומר האיסור הוא אבק ריבית בלבד. וכך נראה לכאורה מדברי תלמידי הרשב"א המובא בב"י "דמשכנתא מכר ליומיה הוא אבל זביני כיון שהוא מתבטל לאו מכר הוא אלא הלוואה", והעמיד את השוני בין משכנתא למכר שבטל מצד גדר העסקה.

- ביאורים ועיונים -

האם זכיני חמור ממשכנתא

המלחמות כותב שפשוט שמשכנתא על הלוואה חמורה ממכר בתנאי מצד איסור ריבית, ולעומתו המאור לפי תלמידי הרשב"א כותב שזכיני חמור מהלוואה עם משכנתא. ניתן לומר שנחלקו בשאלה האם יש להגדיר הלוואה על המשכון בהלכות ריבית כהלוואה גמורה, או שמא מצד הקניין המסוים שקיים למלווה במשכון ניתן להגדיר לעניין הלכות ריבית עסקה זאת כמכר, ואילו מכר שבטל לגמרי גדרו הלוואה לעניין איסור הריבית. ניתן גם לומר שנחלקו בשאלה האם מכר שבטל נחשב כהלוואה לעניין ריבית, ואע"פ שהמכר לא חל לבסוף אבל זו "דרך מכר", ולכן היא פחות חמורה מצד איסור ריבית.

אפשרות אחרת היא, שמחלוקתם נעוצה בשאלה כיצד לראות את גדר המכר ב"את ונוולא" וכן ב"כשיהיו לך מעות תחזיר", האם המכר בטל לגמרי או שהמכר הוא מכר בתנאי ולכן אינו הלוואה.

מכירת בית הכנסת

המלחמות כותב לגבי בית כנסת שנמכר בתנאי של "שאם ירצו יחזירוהו", שגם אם המעות הוחזרו מ"מ מותר ללוקח להשתמש בנכס, ולא נאמר שלמפרע התברר שלא היה מכר ובהכנ"ס נשאר בקדושתו, ואילו לגבי המעות אנחנו אומרים שהמכר התבטל למפרע והמעות הם הלוואה ולכן יש במכר זה איסור ריבית למ"ד צד אחד בריבית אסור. וצ"ב השוני בין דין בהכנ"ס לדין המעות.

ולכאורה ניתן להסביר את השוני בין דין המעות לדין הנכס על פי העיקרון המובא באחרונים (שער"י ש"ב פ"ט, ח' רח"ה הל' אישות פ"ב הל"ט בגדר מיאון) של "מכאן ולהבא ולמפרע",

שמשמעותו היא שאין במקרה זה "איגלאי מילתא למפרע" - שהתבררה לנו כעת המציאות שהייתה בעבר, אלא רק שכלפי הדינים של מכאן ולהבא אנחנו נדון אותם כאילו כך הייתה המציאות למפרע. ולכן במכירת בית הכנסת אם לבסוף המוכר החזיר את הכסף אזי כלפי המעות מכאן ולהבא נדון אותם כאילו למפרע לא היה מכר והמעות ניתנו בהלוואה, אך כלפי השימוש בעבר בנכס אנחנו אומרים שהמכר חל ופקעה קדושתו של בהכנ"ס. (וראה בנתיבות שלום {גלבר} עמ' שפח שכותב הסבר שונה בדעת הרמב"ן).

גדר העסקה בבתי ערי חומה

המלחמות מציג שתי דרכים בהסבר גדר העסקה של בתי ערי חומה: דרך אחת - שהוא מכר עם זכות פדיון תוך שנה, ודרך שניה - שהמעות הם הלוואה והבית הוא כמשכון [ואכילת הפירות היא ריבית דאורייתא]. וצריך להוסיף בביאור הדרך השניה, שהרי הגמרא כותבת ששאלת הריבית בבתי ערי חומה תלויה בדין צד אחד בריבית, ואם כן נעשה כאן מכר בתנאי שיש בו צד מכר וצד הלוואה.

ואפשר לבאר את גדר המכר בתנאי בשני דרכים: א. מכר עם תנאי מבטל (גאולה בתוך השנה) הבא להפקיע את המכר והופך את המעות להלוואה. ב. מכר עם תנאי קיום ואי הגאולה במשך השנה היא סיבה לקיום המכר. ולדברי המלחמות הכותב שבצד ההלוואה של העסקה אנחנו מגדירים את הבית כמשכון על ההלוואה, מבואר שנתנית המעות בשעה ראשונה היא הלוואה, ועשו תנאי שאם הלוקח לא יחזיר את המעות תוך שנה יהיו המעות שמעיקרא בתורת מכר, ומה שלא גאל בתוך שנה הוא כתנאי קיום במכר (ועי' בחידושי רבי

- ביאורים ועיונים -

ללמוד עיקרון בדיני ריבית, שאם לא קצץ מראש את אכילת הפירות זו אינה ריבית, ולא כמו שהבין המלחמות שבתי ערי חומה הוא חריגה מהל' ריבית.

ריבית באכילת פירות שדה ממושכנת

תוס' לעיל בד"ה "ולא" (סד, ב) כותב כראיה לשיטת רש"י שאכילת פירות של דיורי בית נחשבת לריבית קצוצה, מכך שקיימת ריבית דאורייתא בבתי ערי חומה, ולעומת זאת אכילת פירות מסופקים בשדה וכרם אינם ריבית קצוצה אלא אבק ריבית בלבד. וכן הריטב"א בד"ה "פירי" (סז, א) כותב בהסבר שאלת הגמרא כאן "פירי מאי" וכן "משכנתא מאי", שהבסיס לשאלה הוא מכיוון שניתן לחלק בין פירות בית לבין שדה וכרם מצד דין ריבית קצוצה. ורבה בר רב הונא סובר שרק בבית זו ריבית קצוצה ואילו אכילת פירות בשדה דינה אבק ריבית.

לעומת זאת המלחמות כאן הוכיח מדין הריבית בבתי ערי חומה לדין אכילת פירות בשדה ממושכנת, ואם כן לדבריו אין לחלק בדין ריבית קצוצה בין בית לשדה. ובשיטת רבה בר רב הונא כתב המלחמות שסובר כמ"ד שבתי ערי חומה זו ריבית דרבנן בלבד.

שמואל כתובות עמ' ז שהרחיב בצדדים אלו בדעת הקצות והנתיבות).

דין ריבית בבתי ערי חומה

המלחמות מוכיח מדין בתי ערי חומה על איסור ריבית במשכנתא בנכיתא, מדברי הגמרא בערכין המביאה ברייתא הכותבת שבעסקה זו קיימת בעיה של רבית קצוצה בכך שהלוקח דר בבית, אך התורה התירה בהיתר מיוחד את העסקה הזו, וכ"כ גם הירושלמי. וכותב המלחמות, שבתי ערי חומה זו הלוואה והנכס הוא כמשכון, ואם כן מוכח מדין זה שמשכנתא בלא נכיתא באתרא דלא מסלקי היא ריבית קצוצה, ולא אבק ריבית בלבד כפי שכותב כאן המאור.

ביישוב דעת המאור ניתן לומר שהוא מחלק בין בית לשדה, וכפי שכתב רש"י לעיל (סב, ב), שרק בבית שהרווח הוא ודאי ישנו איסור ריבית קצוצה, ולא בשדה שהרווח אינו ודאי.

באופן אחר ניתן ליישב את דברי המאור על פי מה שכתב התוס' (סד, ב בד"ה "ולא") שאין לחלק בין בית לשדה, ולכן פירש את דברי הגמרא בערכין "ריבית גמורה" שהכוונה היא לריבית מדרבנן בלבד. הפני יהושע בסוגייתנו כותב שניתן לומר שהבבלי כאן חולק על הירושלמי וסובר שמדין בתי ערי חומה יש